

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
кафедра педагогіки та соціальної роботи**

Соціалізація молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 2 курсу, 611 групи

Данилюк Марія

Керівник:

канд. пед. наук, доцент

Ковальчук І. В.

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № ____

від « ____ » листопада 20 ____ р.

зав. кафедри _____ проф. Тимчук Л.І.

Чернівці – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО- МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	7
1.1. Поняття «людина з інвалідністю» в науково-педагогічній літературі та законодавчій базі України.....	7
1.2.Особливості соціалізації молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти.....	14
Висновки до першого розділу	28
РОЗДІЛ 2 СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	29
2.1. Характеристика методичного інструментарію та результати анкетування молоді	29
2.2.Рекомендації соціально-психологічній службі закладів вищої освіти щодо соціалізації молоді з інвалідністю.....	38
Висновки до другого розділу.....	54
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	58
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Сучасні екологічні та соціальні чинники негативно впливають на здоров'я сучасної молоді, значна частина якої має проблеми у розвитку через вроджені патології та хронічні захворювання. І з кожним роком кількість таких осіб зростає. Зазначимо, що мова йде про осіб віком 14-35 років. Як свідчить статистика кількість молодих людей із патологіями психічного та фізичного розвитку складає майже 1/10 частину жителів планети. В Україні проблема соціалізації молоді з функціональними обмеженнями в суспільство актуальна з двох аспектів: перший – більшість відносно здорових осіб не готові поважати людей із інвалідністю, і другий, – особи з інвалідністю не прагнуть до соціалізації в середовище здорових людей. Внаслідок цього виникає суперечність: з одного боку є необхідність подолання соціальної ізоляції молоді з інвалідністю, з другого боку – в українському суспільстві відсутні відповідні психологічні та соціально-педагогічні умови, необхідні для належного функціонування та розвитку інвалідів. Отже, актуальним видається створення комплексної системи, яка забезпечить ефективну соціалізацію осіб з інвалідністю. Складність соціалізації молоді з інвалідністю полягає також у тому, що сам процес соціалізації цієї вікової групи є специфічним. Він передбачає включення особистості в систему соціальних відносин, а також необхідність транслювати існуючі соціальні норми наступному поколінню. Тобто, молодь у соціалізації є як об'єктом так і суб'єктом соціальних відносин. Вона виступає однією з сил, що впливають на соціальні процеси. Тому так важливо дбати про соціалізацію молоді, адже від успіху цього процесу залежить розвиток суспільства в цілому .

Спроби вирішити таку проблему маємо в наукових розвідках А. Базиленко О. Безпалько, В. Волович, О. Брасник, Л. Волкової, Н. Гога, Ю. Івженко, І. Зверєвої, О. Караман, А. Капської, О. Кулінченко, Т. Комар, Ю. Кузьміної, Є. Лазоренко, Є. Мануйлов, С. Омельченка, Ю. Палагнюк, С .

Тарда, С. Харченко, І. Цукерман, О. Файчук, М. Чайковського, Л. Шипіцина, Л. Шеїна. У роботах науковців висвітлюються теоретичні та практичні аспекти соціальної роботи з молоддю з інвалідністю. Дослідники аналізують механізми запровадження зарубіжних моделей соціальної роботи, обґрунтовують умови інтеграції молоді з інвалідністю в суспільство, визначають особливості гуманітарної та технічної освіти інвалідів, описують особливості соціальної реабілітації молоді з інвалідністю. Актуальність обраної для вивчення теми зумовлена потребою вирішення суперечностей, що сформувалися в суспільстві: необхідністю соціалізації молоді з інвалідністю в освітнє середовище закладів вищої освіти (надалі ЗВО – авт); потребою в ефективних шляхах і механізмах впровадження в заклади вищої освіти інклюзивного навчання; konieczністю забезпечення освітою людей, які отримали інвалідність в результаті бойових дій на території України та бажанням цих осіб отримати нову професію, яка б враховувала їхні можливості та сприяла їхньому розвитку й соціалізації

До сприятливих факторів соціалізації молоді з інвалідністю доцільно віднести: соціально-політичну та громадську усвідомлену діяльність молодої людини, сформовану у неї здатність до активності, волю, загальнолюдські якості, морально-етичні переконання, соціальний досвід, психологічні характеристики, цінності, професійну та особистісну мотивацію, успіх і досягнення особистості у діяльності, адекватну самооцінку, обізнаність про способи вираження соціальної активності та позитивне ставлення до них. Тому для забезпечення умов соціалізації молоді з інвалідністю в українських ЗВО, на нашу думку, доцільно змінити суспільні стереотипи відносно цієї групи населення та сприяти формуванню у молоді позитивного сприймання себе, усвідомлення ними можливостей самореалізації та саморозвитку. Складність соціалізації молодих осіб з інвалідністю у закладах вищої освіти спричинена труднощами цих осіб, які зумовлені інвалідністю та виявляються не лише у спілкуванні, але й у самоконтролі, самообслуговуванні, пересуванні. Часто молоді люди з інвалідністю стають вимушено залежними від інших

людей, а це не завжди позитивно впливає на їхній розвиток і на процес соціалізації.

Можливості закладів вищої освіти сприяють подоланню проблеми соціальної відчуженості молоді з інвалідністю, оскільки забезпечують освіту, проведення дозвілля, сприяють саморозвитку та створюють умови для самореалізації і покращення комунікативно-мовленнєвих здібностей.

Об'єктом дослідження є соціалізація молоді з інвалідністю.

Предмет дослідження – технології соціалізації молоді з інвалідністю в умовах закладів вищої освіти.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні особливостей соціалізації молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти та в з'ясуванні позиції молоді щодо включення людей з інвалідністю в освітнє середовище.

Відповідно до поставленої мети нами сформульовано **завдання дослідження**:

- здійснити теоретичний аналіз наукової літератури для визначення сутнісних характеристик поняття «молодь з інвалідністю» та особливостей соціалізації молоді з вадами фізичного та психічного розвитку;
- дослідити особливості соціалізації молоді з особливими освітніми потребами в закладах вищої освіти;
- розкрити значущість роботи закладів вищої освіти з соціалізації молоді з інвалідністю;
- вивчити думку студентів щодо інклюзивного навчання в ЗВО.

Для виконання поставлених завдань використано наступні методи: теоретичні: синтез, аналіз, порівняння, класифікація та узагальнення літератури з проблеми; емпіричні: анкетування, спостереження; методи математичної обробки результатів отриманих шляхом анкетування.

Експериментальна база дослідження: українські заклади вищої освіти

У дослідженні взяли участь 22 особи. Серед них з інвалідністю – 7 людей.

Теоретичне значення результатів полягає у тому, що узагальнені матеріали можна використати під час викладання курсів: «Технології соціальної роботи», «Соціальна педагогіка», «Інклюзивна педагогіка».

Практичне значення роботи полягає в розробці рекомендацій щодо удосконалення роботи з молоддю з інвалідністю та запровадження їх у роботу українських ЗВО.

Структура й обсяг роботи. Робота включає вступ, два розділи, висновки список використаної літератури. Загальний обсяг роботи складає 79 сторінок, з них сторінок основного тексту – 57.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО- МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Поняття «людина з інвалідністю» в науково-педагогічній літературі та законодавчій базі України

Проблеми молоді з інвалідністю є не новими, вони сягають часу від появи таких людей в суспільстві. Саме поняття «молодь з інвалідністю» багатогранне, складне, його суть змінювалася під впливом економічного, політичного, соціального та культурного рівня розвитку суспільства. Наприклад, відомі синоніми: «людина з інвалідністю», «людина з функціональними обмеженнями», «людина з вадами здоров'я», «людина з обмеженими функціональними можливостями». Також протягом історичного часу змінювалося й сприймання цієї групи осіб іншими людьми. На сьогодні констатуємо той факт, що проблемам молоді з інвалідністю не приділяється належна увага. Основним недоліком цього є недостатньо розроблена законодавча база соціального захисту цієї групи осіб та відсутність уваги до такої категорії осіб з боку органів місцевої влади та освіти. Це має вияв у необлаштованому доступному просторі, непристосованості навчального обладнання, неувазі з боку здорових осіб до проблем інвалідів. Сучасні науковці робили спроби визначити поняття «молодь з інвалідністю», проте, більшість досліджень сконцентрувалися навколо загальних проблем людей з інвалідністю, а специфіку особливостей молодих людей з інвалідністю майже не зачіпали. Йде мова про роботи С. Богданова, І. Козуб, В. Тарасенко [1, с.20]. Вчені найчастіше оперують термінами: «неповносправні», «люди з обмеженими можливостями», «люди з особливими потребами».

Імпонує визначення п'яти поширених визначень стану інвалідності зроблене Л. Байдю, О. Красюковим-Енс. Учені розглядають «інвалідність» як біомедичну характеристику людини, яка порівнюється з хворобою чи вадою, і

яка пов'язана зі станом здоров'я та акцентує увагу на певних фізіологічних проблемах людини [40, с.23]. У науковому обігу є також філантропічне визначення Дікової-Фаворської О. М., Бурової Г.В., за яким інвалідність розуміється «людською трагедією». Тому людина з інвалідністю це предмет співчуття та підтримки, її стан викликає стрес усіх оточуючих [29, с.40]. Соціологічне визначення Гуляєвої Л., Головки Я., Філь Г., Семигіної Т. розкриває розуміння авторами інвалідності людини як форми, що вирізняє одну людину від іншої та як такої, яка не сприяє включенню немічного в повноцінне життя суспільства [29, с.47]. Економічне визначення розглядає людину з інвалідністю як таку, на яку держава веде соціальні витрати: на утримання, лікування, харчування, пересування і т.ін. [4, с.17]. Таким чином, за цим визначенням, люди з інвалідністю є причиною зростання державних витрат, вони впливають на продуктивність роботи виробничих колективів. Соціально-політичне трактування терміну передбачає розгляд інвалідності не ізольовано від суспільства, а як наслідок життя суспільства. Тобто, інвалідність особи це результат розвитку середовища, яке не відповідає можливостям людини [6, с. 35]. Аналізуючи ці визначення, підкреслимо, що перші чотири розкривають суть інвалідності в полі можливостей особистості, що знецінює можливості людини з інвалідністю, викриває її вади, виявляє ознаки дискримінації й ізоляції; формує переконання «зайвого клопоту», а при вивченні потреб людини з інвалідністю акцент зроблено на медичний аспект. Соціальне визначення поняття «людина з інвалідністю» виводить цей термін з індивідуальної площини й переносить у соціальну. Тобто якщо людина не може себе повноцінно реалізувати то це проблеми не лише її, але й суспільства. Таким чином, під поняттям «молода людина з інвалідністю» ми розуміємо особу, яка частково або повністю втратила здатність і можливість самостійно виконувати ті функції, які забезпечують її соціалізацію у середовищі, у порівнянні зі здоровими особистостями через захворювання, травму чи вроджену ваду.

Структурно-функціональний аналіз проблем людей з інвалідністю зроблений Т. Добровольською, Т. Парсонсом, І. Катковою, К. Девісом, Р. Мертоном, дозволяє розглядати проблеми людей з інвалідністю як специфічний соціальний стан індивіда, «хворобу», що потребує умов для соціальної реабілітації та інтеграції [22; 42; 101].

У рамках соціально-антропологічного аналізу науковиці А. Капська, І. Трубавіна, виходять з понять «норма» та «патологія» у розвитку людини. Розглядають соціальну норму й девіацію, аналізують інтеграційні можливості соціальних інститутів, механізми соціального контролю за забезпеченням умов для інтеграції осіб з інвалідністю [42, с.23; 82, с.56].

Макросоціологічний аналіз проблем інвалідності людей запропонований вперше У. Бронфенбреннером, пропонує розглядати їх в контексті понять: мезасистема, макросистема, екзосистема, мікросистема. Тобто через призму пануючих у суспільстві політичних, економічних та правничих поглядів, аналізу діяльності громадських інститутів, органів влади; взаємин в найближчому оточенні індивіда [98, р.56].

Символічний інтеракціоналізм Джона Міда, Н. Залигіної описує інвалідність як систему символів, що притаманні соціальній групі осіб. У рамках цього аналізу піднімаються проблеми соціального «Я», соціальних ролей, відтворюваних стереотипів поведінки людей з інвалідністю та їхня соціалізація [97].

Аналізуючи соціальні реакції особи Г. Беккер, Е. Лемертон використовують поняття «девіант». Тому інвалідність висвітлюється як відхилення від норми, а носіям девіації присвоюється – тавро «інвалід» [99]. Феноменологічний аналіз висвітлює феномен «нетипової дитини» та транслює його соціальному оточенню.

Прийнято розрізняти види інвалідності звідси, особи з інвалідністю диференціюються на групи за різними критеріями. Так, за критерієм віку особи з інвалідністю складають такі групи: «діти з інвалідністю», «молодь з інвалідністю», «дорослі з інвалідністю». За походженням інвалідності:

«інваліди з дитинства», «інваліди загального захворювання», «інваліди праці», «інваліди війни». За ступенем працездатності: «працездатні» та «непрацездатні». До непрацездатних належать інваліди I групи ; до тимчасово непрацездатних – інваліди II групи; до працездатних на пільгових умовах – інваліди III групи. Характер захворювання дозволяє віднести людей з інвалідністю до немобільних, маломобільних та мобільних груп. Виходячи з цього, розв'язуються проблеми отримання освіти, трудової підготовки, працевлаштування та побуту молоді з інвалідністю. Українські науковці І. Іванова, І.Трубавіна, С. Харченко, С. Хлебик, підкреслюють, що молодь з інвалідністю незахищена, в умовах кризи, як у гуманітарній так і в правовій та економічній сферах життя тому потребує уваги соціального захисту [35; 36; 37; 38]. Погані умови для розвитку молоді з інвалідністю, нехтування їхніми потребами та прагненнями до соціалізації в середовище здорових людей зумовлюють соціальну дезадаптацію. Причини дезадаптації можуть мати як внутрішній, так і зовнішній порядок. Наприклад, захворювання, що спричинило інвалідність зумовлює вторинні наслідки: порушення роботи нервової системи через постійні труднощі з пересуванням, налагодженням і підтримкою контактів та позначитися на соціально-побутовому рівні життя людини. Проблеми в налагодженні та підтриманні комунікації, порушення саморегуляції, психотравми, фобії та комплекси є причинами ізоляції особистості. Через це вона втрачає відчуття соціальної спільності й орієнтується на цінності прийняті в колі таких самих людей з інвалідністю як вона, що значно утруднює її спілкування [96].

У Законодавчому полі, що передбачає створення умов для людей з інвалідністю наведено визначення понять: «інвалід», «людина з інвалідністю», «обмеження життєздатності» [24; 25; 26; 32; 33; 86]. Уперше поняття «інвалід» висвітлено в 1975 році. У документі пояснювалося походження терміну. Законодавча база початку XXI століття визначає поняття «людина з інвалідністю» як особу зі стійкими розладами функцій організму, що зумовлені захворюваннями, наслідками травми або вродженими дефектами

фізичного або розумового розвитку, що позначається на життєдіяльності, вимагає допомоги з боку інших людей [24].

Дослідження психологів і соціальних працівників переконують, що основною соціальною проблемою молоді з інвалідністю є проблема невпевненості людини у своїх можливостях. Ця риса розглядається як: ставлення до себе, самооцінка (У. Джемс, М. Розенберг); як образ-«Я» (І. Бех, І. Трубавіна); «Я»-концепція (Е. Еріксон); саморегуляція (А.Капська); вольова якість особистості (І. Зверева). Згідно з визначенням у Тлумачному словнику української мови поняття «впевненість» пояснюють віра в свої можливості, впевненість у власних силах та оточенні; осмислення можливостей» [9, с.54]. Дослідник В. Ромек аналізує це поняття як особистісну властивість, ключовим аспектом якої є самооцінка умінь спрямованих на мету та на задоволення власних потреб [60, с.56]. Позитивна самооцінка формує в особистості впевненість в собі, її соціальну спрямованість, позитивну мотивацію до діяльності, ініціативу. Впевненість людини з інвалідністю в собі, на думку А. Сіренко, виявляється в позитивному ставленні до себе, своїх бажань, своїх можливостей [77]. Негативні особистісні переконання молоді з інвалідністю вивчала А. Комар. Науковиця звернула увагу на такі особливості цієї групи клієнтів: надмірна тривожність, уникання як реакція на взаємодію з іншими людьми; ригідність та сором'язливість у поведінці, образи. Для розвитку такої людини доцільно відчувати прийняття близькими та іншими особами [46, с.3-15]. Невпевненість у собі в людей з інвалідністю розвивається під впливом найближчого оточення, яке різними обмеженнями, поблажливостю, гіперопікою формують у людини з інвалідністю сумніви у своїх можливостях. Прийняття близькими молоді з інвалідністю – часто є початком самостійності особистості, турботи про себе. Ефективність адаптації молоді з інвалідністю часто залежить від адекватного сприйняття себе та соціальних зв'язків, ціннісних орієнтацій. Неправильне уявлення про свої можливості веде до дезадаптації. Отже, поведінка молодої людини з інвалідністю формується з дитинства та впливає на соціалізацію в майбутньому. Завдання закладів вищої

освіти підтримати таку особистість, сприяти її інтеграції та соціалізації, сприяти розвитку самообслуговування, саморозвитку та самореалізації потенційних можливостей. Більшість осіб з інвалідністю, що здобувають освіту в ЗВО мають низку особливостей:

- вони найчастіше повільніше за своїх однолітків сприймають інформацію;
- зв'язок із сім'єю у них набагато сильніший, ніж у інших студентів, причому роль батьків та їх психологічні особливості надають колосальний вплив на процес інклюзії;
- найчастіше молоді люди з інвалідністю мають сформовану позицію «безпорадного», яка формується в сім'ї, вони потребують опіки та піклування з боку дорослих;
- їм властиві маніпулятивні реакції;
- їхня «Я-концепція» має відмінні риси: при компенсаторно завищеною самооцінкою у них спостерігається негативне самовідношення, низький рівень самоповаги та самоцікавості [3].

З метою соціалізації студентів з інвалідністю, викладачі ЗВО повинні знати їх характерні особливості. Так, до характерних особливостей студентів, які мають порушення слуху, відносять: знижений обсяг уваги, стомлюваність, емоційність, екстравертованість, схильність до демонстративності, добре розвинена зорова пам'ять, стійка увага та розвинене наочноподібне мислення [7]. Варто сказати про позитивні риси даної категорії студентів: вони мотивовані до здобутків, у багатьох блискуча зорова пам'ять, вони багато запам'ятовують.

Для студентів з порушеннями слуху необхідна наочність матеріалу, підсилювачі звуку та супровід сурдоперекладачем. До слабких особливостей відносять: недорозвинення письмового та зв'язного мовлення. В зв'язку з тим, що студенти з порушеннями слуху частіше вдаються до хитрощів та маніпуляцій, завдання слід давати з чіткими, жорсткими інструкціями та у письмовому вигляді. Виконання завдань слід перевіряти відразу і швидко. Викладачеві треба пам'ятати, що загальною проблемою для студентів із

порушеннями слуху є швидкий темп мовлення, неможливість швидко сприймати пропонований матеріал, одночасно слухати та виконувати інструкції педагога.

Для студентів із порушеннями зору характерні: високий інтелект, інтровертованість, вразливість, чутливість, труднощі координації руху, неузгодженість руху руки та очей. Робоче місце для студента з порушенням зору краще розташовувати в центрі аудиторії першій чи другій парті. Бажано з додатковим освітленням. Викладачеві слід говорити повільніше, ставити питання чітко, коротко, конкретно, щоб вони змогли усвідомити їх та вдуматися. Не треба квапити їх з відповіддю (1-2 хвилини). Темп роботи у студентів із порушенням зору уповільнений, тому слід давати більше часу на виконання завдань (особливо письмових). Матеріал для них треба робити великим, добре видимим за кольором, контрастом, силуетом. Розмішати об'єкти треба так, щоб вони не зливались в єдину лінію, пляма, а добре виділялися окремо. Слід давати більше часу для знайомства із зоровими образами, для осмислення та повторного розгляду.

Студенти з порушенням мови відрізняються: меншим обсягом запам'ятовування та відтворення матеріалу, швидкою відволіканням, зниженням пізнавальної діяльності, підвищеною збудливістю, дратівливістю, замкненістю. Слід пам'ятати, що такі студенти виявляють підвищену стомлюваність, швидке переключення уваги.

З ними необхідно часто використовувати наочні засоби навчання. Найбільше в українських ЗВО студентів, які мають соматичні захворювання (серця, печінки, нирок, ендокринні захворювання, хвороби дихальної системи та ін.). Їх характерні особливості: астеничні прояви; низька працездатність; низька продуктивність; іпохондричні риси характеру; ухилення від страхів та відповідальності. До особливостей пізнавальної діяльності відносять: виснажену увагу, нестійке запам'ятовування. Для них необхідно дозувати навантаження, відбирати найважливіший матеріал, що даватиме менше завдань, але складніших. Варто пам'ятати, що вони засвоюють лише тоді, коли

немає перевантаження. Складно працювати зі студентами з порушенням опорно-рухового апарату та тими що мають ДЦП. У них спостерігаються як рухові порушення, а також психічні, мовні розлади. З віком та під дією лікування стан таких людей покращується. Керівництво ЗВО повинно пам'ятати, що студент має почувати себе в закладі освіти комфортно. Це необхідно для того, щоб виявляти самостійну активність. Так як у таких людей спостерігається сенсорна надчутливість слід уникати різких зовнішніх впливів. Їм властиві підвищена тривожність, вразливість та уразливість. Необхідний індивідуальний підбір завдань у тестовій формі, що дозволяє не давати розгорнута мовленнєва відповідь. На занятті потрібен особливий мовний режим: чітке, розбірливе мовлення без різкого підвищення голосу, необхідне число повторень. Таким студентам слід надавати більше часу на підготовку.

Для реалізації інклюзивної вищої освіти в Україні треба створювати не лише матеріальну та технічну базу, але й запроваджувати комплексний психолого-медико-педагогічний супровід студентів з обмеженими можливостями здоров'я та інвалідністю. Супровід має здійснюватися протягом усього навчання.

1.2. Особливості соціалізації молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти

З середини ХХ століття в роботах зарубіжних вчених А. Госіна, Е. Маккобі з'явився термін «соціалізація» [118; 119]. Сьогодні цей термін вивчається різними науками: філософією, антропологією, соціологією. При цьому кожна з наук при аналізі особливостей цього поняття акцентує увагу на предметі свого дослідження. У контексті соціалізації молоді з інвалідністю поняття «соціалізація» ми розглядатимемо як процес входження особи з інвалідністю в освітнє середовище закладів вищої освіти. У документі, що визначає стратегію молодіжного розвитку до 2030 року, підкреслюється

доцільність співпраці державних і недержавних соціальних інститутів у цьому процесі. Таким чином реалізується концепція Т. Парсонса, яка передбачає поєднання індивідуальної мотивації людини з потребами функціонування суспільства [64]. Українська науковиця А. Капська вважала соціалізацію процесом прилучення індивіда до соціального середовища, до культури суспільства через взаємодію людини зі стихійними та організованими умовами життя особистості на різних вікових етапах [42]. За міркуваннями Т. Кравченко, соціалізація передбачає засвоєння дитиною суспільних норм, правил, цінностей, моделей поведінки, основних параметрів особистості (свідомості, почуттів, здібностей) завдяки її прилученню до життя в суспільстві та творчому виконанню нею соціальних ролей [49]. Тобто, соціалізація орієнтована на входження індивіда в соціальне середовище, засвоєння соціальних ролей, досвіду та цінностей, які необхідні для життєдіяльності людини. Процес соціалізації має складну структуру в якій умовно можна визначити об'єктивну та суб'єктивну складові. Об'єктивна складова передбачає зовнішні поведінкові реакції, а суб'єктивна розкривається через емоції особи, які зумовлені її адаптованістю та успішністю в умовах суспільства. Соціалізація молоді передбачає включення особистості в систему суспільних відносин та трансляцію соціальних норм і традиції наступному поколінню. Тобто, молодь є не лише об'єктом, а й суб'єктом соціальних відносин і виступає індикатором соціальних змін, які відбуваються в державі. Соціалізація молоді з інвалідністю є складним процесом, який пов'язаний не лише з фізичними обмеженнями чи дискомфортом, але й з емоціями через втрату фізичних можливостей, та часто з негативним ставленням у своєму оточенні. Тому часто молодь з інвалідністю спілкується лише з такими як вона. Особливо ця думка актуальна в контексті проблеми соціалізації молоді з розумовою відсталістю [15]. На даний час, суспільство стало більш толерантним до проблеми інвалідності та до освіти цієї категорії осіб. Український вчений К. Кольченко наводить статистику вищих освітніх закладів у державі. Зокрема, зазначає, що в державі працює

біля 800 закладів вищої освіти із них близько 180 є приватними. Наявність приватних закладів вищої освіти створює умови для конкуренції, що забезпечує кращі результати роботи в тому числі і з соціалізації молоді.. Українська освіта за даними ЮНЕСКО належить також до лідерів у вищій освіті. Зокрема, за чисельністю осіб охоплених вищою освітою показники 38%,. Серед них чоловіків – 35,8, жінок – 39,7. Тоді, коли у США – 38,6%, в Ізраїлі – 42,4%, в Канаді – 43,9% [45].

Освітнє середовище закладів вищої освіти є середовищем у якому проходить соціалізація молоді з інвалідністю. Засоби навчання і виховання, що використовують викладачі, є засобами, які за умов врахування особливостей життя молоді з інвалідністю, можуть слугувати засобами створення доступного життєвого середовища для молоді з інвалідністю, сприяти її соціалізації. За останніми даними Міністерства освіти і науки України, кількість молодих людей з інвалідністю, які навчаються у ЗВО III-IV рівня акредитації, зростає. Графічно динаміку зростання кількості студентів з інвалідністю у ЗВО ілюструє таблиця 1.

Рік	1996	1999	2002	2005	2008	2009	2010	2015	2020
Кількість молоді з інвалідністю в ЗВО (осіб)	930	1167	2108	2522	3500	9000	10300	11000	15000

Таблиця 1. Динаміка зростання чисельності молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти.

Як видно з таблиці, щороку кількість молодих людей з інвалідністю все більше інтегруються в освітнє середовище українських закладів освіти. Зростання цифр можна пояснити увагою суспільства до цих людей, що спричинена активністю асоціацій та товариств осіб з інвалідністю, їхньою активною участю у громадських заходах, волонтерською діяльністю, а також створенням доступних умов в закладах освіти для навчання цієї групи осіб.

Таким чином, вищі навчальні заклади реалізують функції: розвитку інноваційної діяльності, забезпечення пріоритетів розвитку наукових шкіл і механізмів взаємодії їх діяльності [45]. Незважаючи на те, що в Україні цей показник у зв'язку з військовими подіями зменшився, він все одно залишається досить високим. Під час вивчення соціалізації молоді з інвалідністю ми з'ясували, що головними функціями закладів вищої освіти є забезпечення підготовки фахівців різних галузей, що передбачає розвиток у молоді Hard skills і Soft skills.

Соціальна політика щодо молоді спрямована на створення умов для вільного волевиявлення молодої людини, формування її ініціативи й активності щодо розвитку провідних напрямів діяльності держави. [61]. У межах закладу вищої освіти ця політика реалізується на макрорівні та мікрорівні. Так А. Базиленко, вказує що на соціальну активність молодої людини на макрорівні впливає соціально-економічне становище, суспільно-політичний розвиток країни, підтримка державою соціальних ініціатив, масова свідомість [72, с. 24]. На макрорівні, на думку Ю. Никоненко факторами, що впливають на соціальну активність студентів є соціальна політика спрямована на державну підтримку студентської молоді [57, с. 41]. Тобто зазначені чинники часто не залежать напряду від студента, але студенти можуть змінити ситуацію відносно соціального захисту шляхом участі у різних громадських організаціях та рухах. Варто зауважити, що чинники макрорівня взаємодіють із чинниками мікрорівня. З цього приводу А. Базиленко зазначає, що вони є базовими для соціальної активності студентства через те, що у них виявляється суб'єктивний бік особистості [72, с. 25]. Безпосередньо зумовлюють соціальну активність на мікрорівні у здобувачів вищої освіти чинники освітнього закладу: врахування потреб та інтересів студентів керівництвом, організація соціального життя, соціальна підтримка студентів, позитивний імідж самоврядування, емоційний клімат освітнього середовища, особливості вільного часу студентів і т.ін. Чинники мікрорівня, на думку А. Базиленко, впливають на індивідуальні особливості

молодої людини та визначають ступінь підготовленості здобувача вищої освіти до сприйняття та засвоєння моральних норм, соціальних цінностей [72, с. 25]. Серед сприятливих факторів цього рівня виділяють громадську діяльність студента, здатність до активної діяльності та стан здоров'я, ступінь соціалізації. У контексті проблеми Т. Качалова звертає увагу на те, що недопустимим є маніпулювання свідомістю студентів. І на те, що треба створити умови для самовираження студентів [43, с. 57]. Успішній соціалізації молоді з інвалідністю в колективі ровесників сприятиме залучення їх до громадської роботи, розширення соціальних контактів, функціонування студентських соціальних служб, співробітництво, що забезпечує довіру, визнання і повагу до особистості. Таким чином, перебуваючи в студентському середовищі, молоді люди з інвалідністю мають змогу відчувати себе повноцінними учасниками освітнього процесу.

Практика соціального включення молоді з інвалідністю в освітній процес закладів вищої освіти ґрунтується на міжнародному та вітчизняному законодавстві [24; 25; 26; 32; 33; 48]. Зазначені документи сприяють реалізації програми, що спрямована на розв'язання проблем інвалідності (з 1992 р.). Зазначені документи дозволили втілити в життя систему соціального захисту молоді з інвалідністю з урахуванням ситуації в державі це торкається усіх сфер життя молоді з інвалідністю: соціального страхування, пенсійного забезпечення, пільг, соціальної допомоги, а також соціальної підтримки, медичного забезпечення, організації освіти осіб з інвалідністю та професійної реабілітації.

Науковиця Л. Гуляєва звертає увагу на визначення навчального середовища та на особливості його матеріального обладнання для соціалізації молоді з інвалідністю. Педагог підкреслює, що засоби і технології закладів вищої освіти формуються навчальними закладами, підпорядковуються цілям освіти та конкретному контингенту тих, хто навчається» [19, с. 61]. В контексті цього доцільно звернути увагу на системне використання інформаційних технологій в інклюзивному освітньому середовищі. Адже ці технології

сприяють пристосуванню змісту навчання і виховання до реальних можливостей студентів з інвалідністю. Їхні потенційні можливості дозволяють збільшувати шрифт, озвучувати відповіді, використовувати музику для заспокоєння та й взагалі працювати на електронних платформах у зручному для людини форматі. Український дослідник Г. Давиденко, обґрунтовуючи питання інклюзивного простору, підкреслює, що в основі соціалізації осіб з інвалідністю лежить принцип дотримання прав людини на якісну освіту [23, с. 48]. Сьогодні в Україні функціонують більше 20 ЗВО для навчання осіб з інвалідністю та майже усі вищі практикують інклюзивне навчання. Серед перших можна назвати: Харківський обліково економічний технікум-інтернат імені Ф. Ананченка, Кам'янець-Подільський планово-економічний технікум-інтернат, Луганське й Самборське професійно-технічні училища-інтернати, Житомирське вище професійно-технічне училище-інтернат, Університет «Україна». В цивілізованих європейських країнах інклюзія осіб з інвалідністю аналізується як чинник ефективної соціалізації та як передумова реабілітації осіб з інвалідністю. На увагу в цьому контексті заслуговує лідер по організації такого навчання – Університет «Україна». У закладі в порівнянні з іншими вишами держави навчалася найбільше молодих людей з інвалідністю. Тут створені умови для людей з обмеженою руховою активністю, які значно полегшують пересування студентів коридорами, користування вбиральнями, участі у заняттях. Хоча, заклад пройшов усі стадії утвердження інклюзивного навчання в своїх стінах: першу – від байдужості і зневаги до визнання молоді з інвалідністю; другу – від соціального визнання до можливості соціального включення молоді з інвалідністю в освітній процес; третю – що почалася з соціальної адаптації молоді з інвалідністю до умов освітнього закладу через засвоєння соціального досвіду до інтеграції її у загальноосвітній простір на чотири, п'ять років [21; 22; 23]. Університет «Україна» та інші заклади вищої освіти діють на підставі комплексної програми освіти та фахової підготовки інвалідів [44]. Документ орієнтований на подолання соціальної ізоляції молоді з особливими освітніми потребами шляхом забезпечення умов щодо

доступу до навчання, матеріального забезпечення, надання підручників та іншої навчальної літератури.

Основними принципами реалізації програми є:

- принцип конкурентоспроможності на ринку праці через отримання молоддю з інвалідністю освіти та залучення її до участі у різних галузях економічного розвитку держави.
- Принцип індивідуалізації навчання молоді з інвалідністю, який передбачає створення індивідуальних програм для навчання молоді з інвалідністю. Програми мають максимально враховувати вік молодої людини, групу інвалідності, потенційні можливості.
- Принцип доступності для молоді з інвалідністю освітніх закладів як у платі за навчання так і у доступному пересуванні.
- Принцип участі молоді з інвалідністю у програмах навчання дорослих [44].

Навчання та соціальне забезпечення осіб, які мають інвалідність, передбачає надання їм рівних зі здоровими студентам можливостей у самореалізації, усунення обмежень в їхньому житті та в працевлаштуванні. Це дозволяє їм брати активну участь в усіх сферах суспільства.

Серед основних підходів освітньої роботи зі студентами з інвалідністю О. Столяренко виокремлює: індивідуальний, який передбачає врахування індивідуальних особливостей студентів; особистісно-гуманістичний підхід – орієнтований на повагу до особистості, визнання її потреб та запитів; діагностичний, що передбачає дослідження інтелектуального та пізнавального розвитку, ціннісних орієнтацій та мотивів, потреб особистості, що вимагає врахування аксіологічної складової життя людини в освітньому процесі. Функціональний підхід, що орієнтований на позитивні зміни в розвитку студентів з інвалідністю, формування у них готовності на прийняття допомоги. Соціально-психологічний підхід, який передбачає сприймання особистості з особливими освітніми потребами, її визнання, повага до людини, до її потреб; розуміння її потреб; повага до права на прийняття власного рішення [38, с.35].

До принципів роботи з інвалідами у ЗВО Б. Іванова, Л. Тюптя відносить: суспільну спрямованість; розвиток інваліда в діяльності та в спілкуванні; стимулювання активності; гуманізм та вимогливість; оптимістичне прогнозування розвитку; опоре на позитивне; врахування індивідуальних особливостей; виховання в колективі; єдність вимог до студента з інвалідністю з боку ЗВО, родини, та громадськості; законність в забезпеченні прав людини з інвалідністю; доступність життєвого простору; опора на потенційні можливості людини; поєднання допомоги та самопомоги; добровільності особистості в прийнятті допомоги; відповідальність збереження етнічних особливостей студента з інвалідністю [84, с.23].

На початок ХХІ століття суттєвим бар'єром навчання молоді з інвалідністю були платні послуги закладів вищої освіти, а також відсутність навчальних програм для молоді з інвалідністю, але на сьогодні можемо констатувати часткове вирішення проблем молоді з інвалідністю., зокрема в питаннях оплати за навчання.

Соціалізація молоді з інвалідністю складний процес, що, на нашу думку, може включати чотири функціональні дії (так як за Т. Парсонсом): адаптацію до умов освітнього закладу, ціледосягнення відповідно від завдань кожного предмету, інтеграцію, яка орієнтована на включення молодої людини з інвалідністю в студентське середовище та утримання соціальних зв'язків.

У контексті соціалізації молоді з інвалідністю доцільно брати до уваги об'єктивні та суб'єктивні показники. Зокрема, об'єктивні – відображають справжню поведінку людей; суб'єктивні – (ідеальні), ілюструють ідеальні приклади поведінки молоді з інвалідністю. Дослідження ступеня задоволення об'єктивних та суб'єктивних особливостей стилю життя молоді з інвалідністю зроблене О. Діковою-Фаворською. Науковиця провела інтерв'ю з залученням 30 членів сімей, які проживають разом з молодою людиною з інвалідністю, на предмет задоволення базових потреб осіб з інвалідністю за пірамідою потреб А. Маслоу. Більшість опитаних висловили думку, що потреби практично не задоволені, через те, що виплати для людей з інвалідністю дуже мізерні та не

покривають навіть вітальних потреб молоді з інвалідністю. Перспективи працевлаштування людей з інвалідністю є більше мрією, бажаними, ніж реальністю [29].

Задоволення соціальних потреб, через комунікацію, підтримка дружніх взаємин, участь у молодіжних та громадських організаціях виявилася досить проблематичною через несприйняття людини з інвалідністю здоровими людьми. Для комунікації молоді люди використовують інтернет технології. Закритість тіла від співбесідника або показ лише здорової частини тіла значно полегшує сприймання людини іншою людиною та робить спілкування більш цікавим і змістовним. Це сприяє розширенню кругозору молоді з інвалідністю, сприяє пошуку нових зв'язків і віртуальним подорожам, але кількість тих інвалідів, у яких є інформаційні технології, через низький рівень матеріального забезпечення, незначна. Практично усі молоді люди з інвалідністю прагнуть до самоактуалізації та до самоствердження в суспільстві. Можемо вважати цю потребу рушійною силою у психічному і соціальному розвитку, що знаходить свій вияв у бажанні вчитися, здобувати професію та працювати поряд із здоровими людьми.

Особливістю соціалізації молоді з інвалідністю є те, що освітнє середовище ЗВО не обмежується лише навчальними аудиторіями, а передбачає також інші умови життєдіяльності здобувачів освіти: життя на квартирі, членство у молодіжному гуртку чи громадській організації, нові контакти та знайомства у освітньому середовищі та в середовищі де вони проходять практику. Наприклад під час пар, засобом соціалізації молоді з інвалідністю є інтерактивні методи навчання, у ході яких студенти активні включені у групову та фронтальну роботу. Це: кейс-технології, ділові ігри, рольові ігри, тренінги, дискусії та інші. Використанням інтерактивних технологій сприяє участі студентів у різноманітних проектах, електронне листування, волонтерство, лідерство в інтернет спільнотах, створення та об'єднання молодих людей у просоціальні групи. Важливим є залучення молоді із інвалідністю до інформальної освіти в соціальних мережах. Засобами

є спеціалізовані сайти, блоги, портали, вебінари, завдяки яким можна отримати матеріали, спілкуватися з фахівцями. Підкреслимо, що на формування соціальної активності молоді з інвалідністю впливає розвиток навичок «soft skills», які часто сприяють успішному працевлаштуванню, соціалізації та активній громадській позиції. Вони включають уміння вирішувати складні проблеми, підтримувати міжособистісні контакти, ефективну комунікацію, емоційний інтелект, швидку адаптацію до змін. особливим соціальним середовищем є студентське самоврядування. Участь у ньому сприяє активізації соціальної активності особистості, почуттю відповідальності, емпатії, інтеріоризації норм, рефлексії через осмислення діяльності студентського самоврядування та самооцінки власної діяльності у цьому напрямі [5]. Одним із шляхів формування соціальної активності є залучення їх до діяльності органів місцевого самоврядування та до роботи громадських організацій. Цінним буде залучення молоді з інвалідністю до діяльності громадських організацій людей з інвалідністю. Вивчаючи діяльність цих об'єднань треба звернути увагу, що вони використовують масові заходи для привернення уваги громадськості до проблем людей з інвалідністю, а також у їхній діяльності мають місце різні проекти, волонтерство, навчання, тренінги, квести, фестивалі, форуми. Усі ці заходи сприяють розвитку впевненості людини з інвалідністю та її соціалізації. Провідними умовами соціалізації, на нашу думку, є: формування готовності членів студентського самоврядування до соціально значущої діяльності; використання методів соціально значущої діяльності в діяльності різних молодіжних об'єднань, стимулювання інтересу до діяльності заохочення, переживання ситуації успіху, створення системи перспективних ліній; включення у соціально значущу діяльність реалізації соціальних програм [9; 17; 78]. Характеризуючи діяльність студентського самоврядування треба зауважити, що вона спрямована на змістовне проведення дозвілля, створення можливостей для саморозвитку та для самореалізації, задоволення потреби молоді з інвалідністю в спілкуванні та позитивних емоціях, розвиток

комунікативних та лідерських здібностей, формування відчуття власної значущості. Вітчизняні науковці О. Кулінченко, Є. Мануйлов, А. Мурзіна, відзначають, що включення молоді з інвалідністю до суспільно корисної діяльності сприяє розвитку її соціальної активності [52; 55; 56]. Участь у благодійній та волонтерській діяльності створює можливості для відносин із однолітками, членами громади. Молода людина, може реалізувати фізичні та моральні можливості, набуває нових знань про соціальні проблеми громади, та шляхи допомоги людям. Тобто, формується відповідальність за свої дії. Треба зазначити, відсутність умов «доступного середовища» та «універсального дизайну» знижують мобільність молоді з інвалідністю, негативно впливають на можливість навчатися, творити, брати участь у громадській діяльності, а це в свою чергу негативно позначається на соціалізації молоді.

До завдань інклюзивної вищої освіти віднесемо:

- створення рівних умов для включення всіх студентів в освітній процес;
- розробка підходів до викладання, які будуть гнучкими для задоволення різних потреб студентів;
- розвиток соціальних відносин студентів через безпосередній досвід взаємодії;
- створення сприятливих соціально-психологічних умов для подолання «вторинних» дефектів, що виникли внаслідок інвалідизації;
- створення умов для особистісного, інтелектуального та соціального розвитку осіб із інвалідністю.

Сприятиме якісній інклюзивній освіті у ЗВО також впровадження нових освітніх технологій навчання та дистанційної форми навчання для інвалідів. Інформаційні технології навчання, мають за мету досягнення програмних результатів навчання з урахуванням індивідуальних особливостей студентів. Модульно-рейтингова система навчання, дає змогу підвищити якість освітніх послуг через забезпечення умов для самостійного опанування навчальних курсів для різних спеціальностей і освітньо-кваліфікаційних рівнів, враховує

особисту мотивацію студентів, сприяє створенню сприятливого психологічного клімату в студентському колективі [20; 21; 22].

Підмагає інклюзії також організація наукових досліджень з проблем навчання і виховання студентів з особливими освітніми потребами, функціонування осередків з дослідження мотивації, спрямованості молодшої людини з інвалідністю, організація наукових досліджень студентів з інвалідністю за індивідуальними програмами виконання досліджень.

Важливу роль у соціалізації молоді з інвалідністю доцільно надавати організації змістовного дозвілля, студентів за різними напрямками: розвиток художньої самодіяльності, студентські вечірки, ярмарки, КВН, аукціони, конкурси, свята, ігрові програми [55; 71].

Варто практикувати також заходи соціального супроводу соціалізації студентів з інвалідністю. Супровід передбачає організацію заходів, які сприяють забезпеченню доступу до навчання. Використовуючи системи супроводу соціалізації студентів з інвалідністю фахівець зі супроводу ЗВО має брати до уваги індивідуальні особливості людей, характер їхніх нозологій, потреби у компенсації. Супровід соціалізації здійснюється у технічному, педагогічному, психологічному, медико-реабілітаційному, фізкультурно-спортивному, соціальному напрямках. Він починається з моменту вступу людини з інвалідністю до університету і завершується підтримкою зв'язків з випускниками. Технічний супровід навчання, має за ціль забезпечення студентів адаптивними технічними засобами й спеціальними технологіями навчання. Технічний супровід якнайкраще сприяє реалізації принципу доступності вищої освіти для всіх студентів незалежно від ступеня захворювання. Технічний супровід передбачає також індивідуальну допомогу викладача студентам.

Педагогічний супровід соціалізації передбачає адаптацію змісту, умов соціалізації до потреб студентів з інвалідністю.

Психологічний супровід спрямований на вивчення індивідуальних психологічних особливостей студентів з інвалідністю, збереження їх

психічного здоров'я, надання допомоги в адаптації до освітнього середовища ЗВО, сприяння розвитку.

Медико-реабілітаційний супровід орієнтований на підтримку та відновлення фізичного здоров'я студентів. Він передбачає невідкладну медичну допомогу в разі потреби, реабілітаційно-відновлювальну та консультативно-профілактичну підтримку.

Соціальний супровід передбачає заходи, що спрямовані на соціалізацію студентів з інвалідністю. На їх соціально-побутову, соціально-культурну та соціально-трудова адаптацію. Він має за мету подолання соціальної ізоляції студентів з інвалідністю, збереження та підвищення їхнього соціального статусу, включення до всіх сфер студентського життя.

Супровід може здійснюватися фахівцями соціально-психологічної служби ЗВО та представниками соціальних служб [13; 78].

При організації освітнього процесу у ЗВО потрібно брати до уваги, що студенти з інвалідністю мають окремі проблеми, які зумовлені недопрацюваннями в попередні періоди їхнього життя та які впливають на пізнавальну активність цієї групи, а також на інтеграцію їх в освітнє середовище ЗВО. Це такі: труднощі у сприйманні навчального матеріалу; прогалини у знаннях, знижена працездатність, втомлюваність, виснажливість, низька концентрація уваги; чутливість до інфекційних захворювань. Наслідком цих труднощів є пропуски занять; недостатній рівень фізичної підготовки; небажання налагоджувати та підтримувати соціальні контакти з іншими студентами, низька соціальна активність, низький рівень саморегуляції, нерозвиненість самоконтролю, тривожність, нестійкі емоційні стани та часті депресії.

Оптимальне освітнє середовище для життєдіяльності людей з інвалідністю вимагає використання технологій соціальної роботи, які спрямовані на соціальний, психологічний, фізичний та освітній напрями. У процесі практичного дослідження нами визначено критерії та показники соціалізації осіб з інвалідністю. До критеріїв віднесемо: самооцінка ступеня

задоволення освітніми послугами; самооцінка задоволення соціально-економічною якістю життя, особистісна здатність до адаптації); психологічний (самооцінка психічного самопочуття, самооцінка прояву особистісних характеристик); фізичний (самооцінка фізичного стану, самооцінка якості життя); педагогічний (самооцінка інтелектуальних можливостей, самооцінка здатності включення у практичну діяльність). Показниками за цими критеріями будуть бали від 1 до 10. Які люди з інвалідністю присвоюють собі. При цьому найвище вираження здатності відповідає 10 балам, а найнижче 0 балам. На основі показників за визначеними критеріями ми визначимо рівень соціалізації молоді з інвалідністю: високий., середній, низький. Соціально-педагогічними умовами соціалізації молоді з інвалідністю можна виокремити такі: пропаганда серед населення основних засад спілкування з людьми з інвалідністю; створення комфортного соціального мікросередовища в ЗВО; забезпечення активної участі самих інвалідів у соціалізації; підготовка волонтерів та студентів які є здоровими, до роботи з молоддю з особливими освітніми потребами; підготовка викладачів до роботи зі студентами з інвалідністю. Дослідження не вичерпує всіх проблем соціалізації молоді з інвалідністю в українських ЗВО. Адже соціалізація молоді з інвалідністю у закладах вищої освіти має забезпечити наступну самореалізацію цієї категорії. Підкреслимо, що освіта молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти сприяє формуванню її життєвої компетентності; готовності самостійно відстоювати свої права студента; формує відповідальність за результати навчання; забезпечує участь у виховному процесі; сприяє формуванню активної соціальної позиції; забезпечує доступ до різних послуг і можливостей.

Вважаємо, що впровадження у практику соціальної роботи зазначених нами умов якісно сприятиме підвищенню якості освітніх послуг для молоді з інвалідністю.

Висновки до першого розділу

Сьогодні спостерігаємо позитивні тенденції у вирішенні завдань отримання повноцінної освіти молоді з інвалідністю. Основними проблемами надання інклюзивної освіти можемо назвати: відсутність доступного життєвого простору для молоді з інвалідністю, недостатнє забезпечення навчальних закладів необхідними засобами навчання, перебої зі світлом під час дистанційного навчання, упереджене ставлення до молоді з інвалідністю як з боку студентів так і з боку окремих викладачів.

Формування готовності ЗВО до участі у соціалізації молоді з інвалідністю має стати важливим компонентом освіти, яка гарантується через рівний доступ до освіти, створення необхідної транспортної та архітектурної інфраструктури, обов'язкової підготовки фахівців до роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

В Україні навчання інвалідів здійснюється вищими навчальними закладами різного підпорядкування. Вони сприяють забезпеченню комплексної допомоги, реабілітації цієї когорти студентів. Основними умовами у цьому процесі мають стати: кардинальні зміни у освітній політиці держави; перехід від компенсаційної моделі у роботі з інвалідами до інтеграційної моделі; створення мережі соціальних студентських центрів для реалізації комунікаційних потреб інвалідів; створення системи освітніх закладів інклюзивної вищої освіти, які б сприяли задоволенню потреби у самоактуалізації; якісна освіта, що сприяла б подальшому працевлаштуванню та конкурентності молодій особі на ринку праці.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Характеристика методичного інструментарію та результати анкетування молоді

Зважаючи на те, що в суспільстві на сьогодні все ще спостерігається неоднозначне ставлення до молоді з інвалідністю ми вирішили провести дослідження умов соціалізації молоді з інвалідністю в закладах вищої освіти на підставі вивчення ставлення як молоді з інвалідністю до здобуття освіти в ЗВО так і інших здобувачів вищої освіти щодо навчання осіб з інвалідністю в ЗВО.

Діагностика рівня соціалізації молоді з інвалідністю в освітньому середовищі ЗВО здійснювалась експериментальним дослідженням. Дослідження проводилось за допомогою опитування та тривало один місяць. В опитуванні взяло участь 10 молодих людей з інвалідністю, що проживають у Чернівецькій області та навчаються в закладах вищої освіти області. На основі проведеного опитування (Додаток А) з'ясовано, що 70 % опитаних мали хвороби опорно-рухового апарату; 12 % – вади зору, 3 % – вади слуху, 15 % хвороби внутрішніх органів. Як показали результати опитування, найбільше прагнуть до навчання студенти, що мають проблеми опорно-рухового апарату. Це можна пояснити тим, що ці люди мають, в основному, збережені показники зору та слуху тому прагнуть до спілкування з іншими людьми. Часто родина не має можливості забезпечити такі умови для спілкування в домашніх умовах, тому такі молоді люди прагнуть до спілкування з однолітками і до отримання таких знань, які б дозволяли їм працювати та отримувати доходи незважаючи на їхню травму. Результати наведені на рисунку 2.1.

Рисунок 1. Види інвалідності молоді, яка навчається в закладах вищої освіти Чернівецької області.

На запитання анкети: «Чи підтримуєте Ви спілкування із здоровими студентами?» більша частина респондентів (56 %) вказала, що вони мають обмежене спілкування з однолітками та одногрупниками. Це можна пояснити тим, що більшість студентів не хоче й не вміє спілкуватися з людьми, тому що це вимагає додаткового часу і ресурсів. Більшістю опитаних керує страх бути неприйнятими та висміяними. Така ситуація зумовлює психологічний бар'єр та небажання відвідувати пари. Тому дистанційне навчання для такої групи людей було корисним вирішенням цієї проблеми. Результати відповідей наведено на рисунку 2.2.

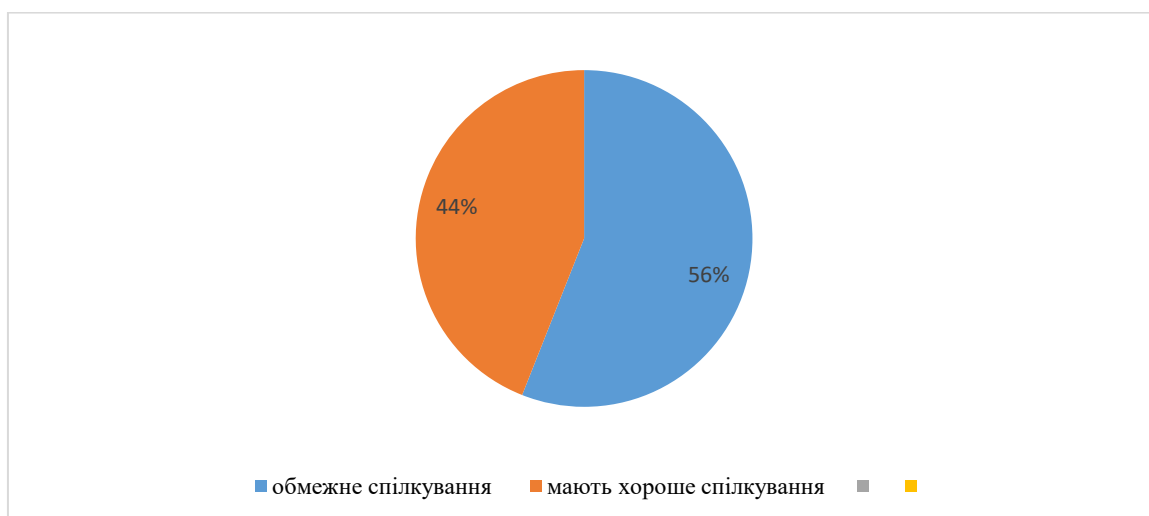

Рисунок 2.2. Бажання молодих осіб з інвалідністю спілкуватися з іншими студентами.

На запитання анкети «Чи відвідуєте Ви концертні програми та культурні заходи?» 60 % опитаних відповіли заперечно. Графічно відповіді ілюструє рисунок 2.3.

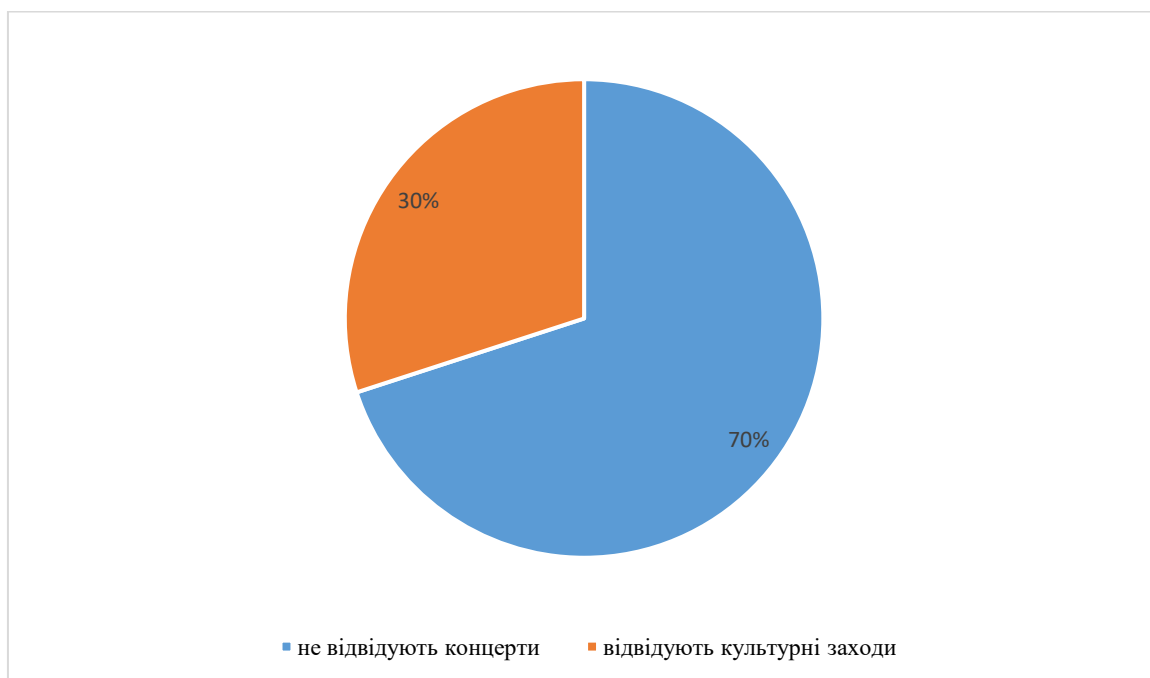

Рисунок 2. 3. Відвідування молоддю з інвалідністю концертних програм

Аргументували вони цю ситуацію тим, що вони не можуть зробити це самостійно, а допомоги чекати їм немає від кого. Натомість 30% опитаних основною причиною самотності назвали сором через інвалідність і лише 10 % – назвали причиною невідвідування різних заходів відсутність коштів. Графічно ілюструє рисунок 4

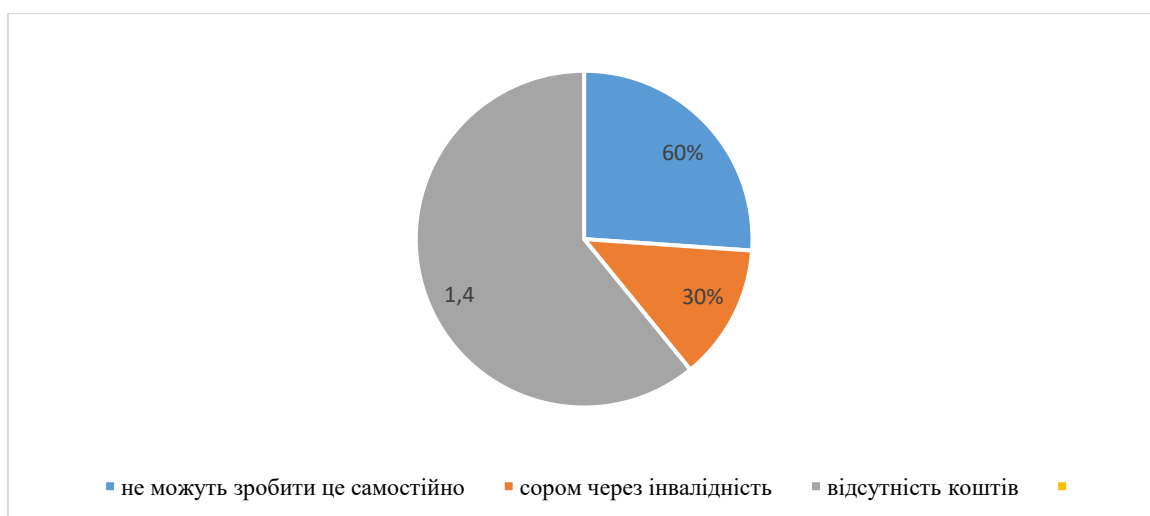

Рисунок 2.4. Причини невідвідування культурних заходів.

Наступне запитання мало за мету виявити як молодь з інвалідністю сприймає себе і чи не комплексує з приводу інвалідності. На нього 65% опитаних зазначили що трохи мають залежність від думки оточуючих тому часто не виявляють зайвої ініціативи, 30% вказали що частково зважають на думку інших щодо своєї поведінки і зовнішності і 5% сказали, що для них є важливою думка інших про них. Графічно відповіді ілюструє рисунок 2.5

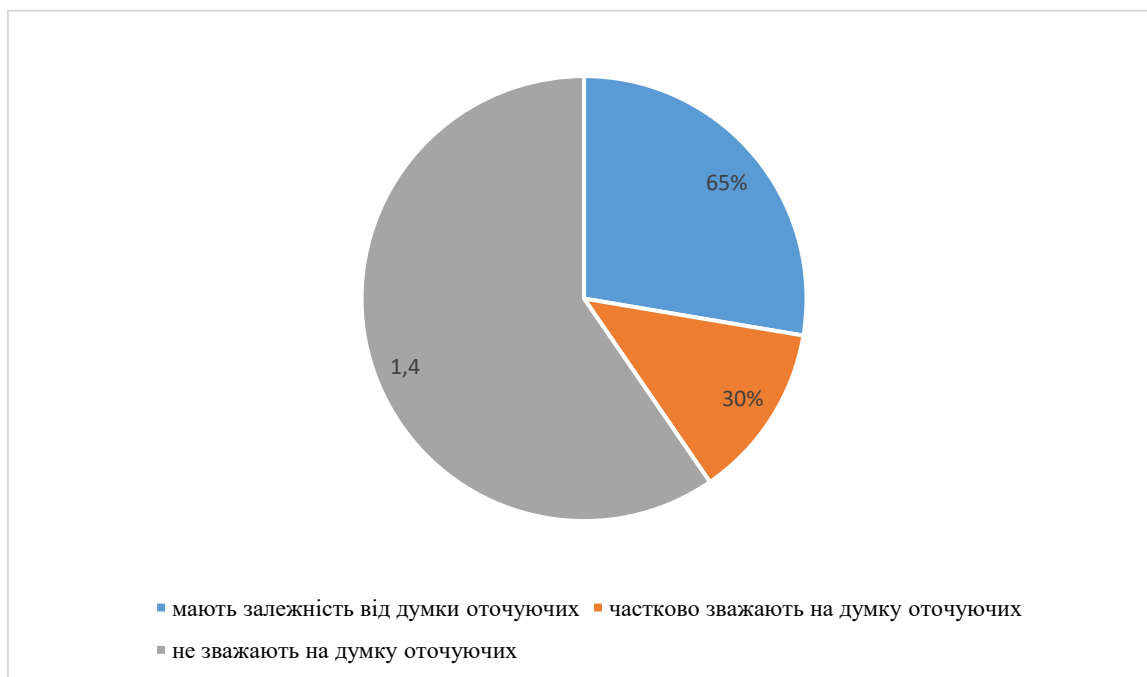

Рисунок 2.5. Реакція молоді з інвалідністю на думку оточуючих.

Відповіді на запитання про те чи є в студентському середовищі стереотипи щодо людей в інвалідному візку була ствердною у 75% опитаних. 7% не дали відповіді і 18% вважають що таких стереотипів молодь не має. Відповідь на запитання ілюструє рисунок 2.6.

Вивчення бажання спілкуватися з іншими людьми переконало, що студенти з інвалідністю не прагнуть до спілкування з іншими людьми. Разом з тим серед молоді (70%) переважає думка про те, їм не вистачає спілкування з іншими людьми, особливо в студентському середовищі.

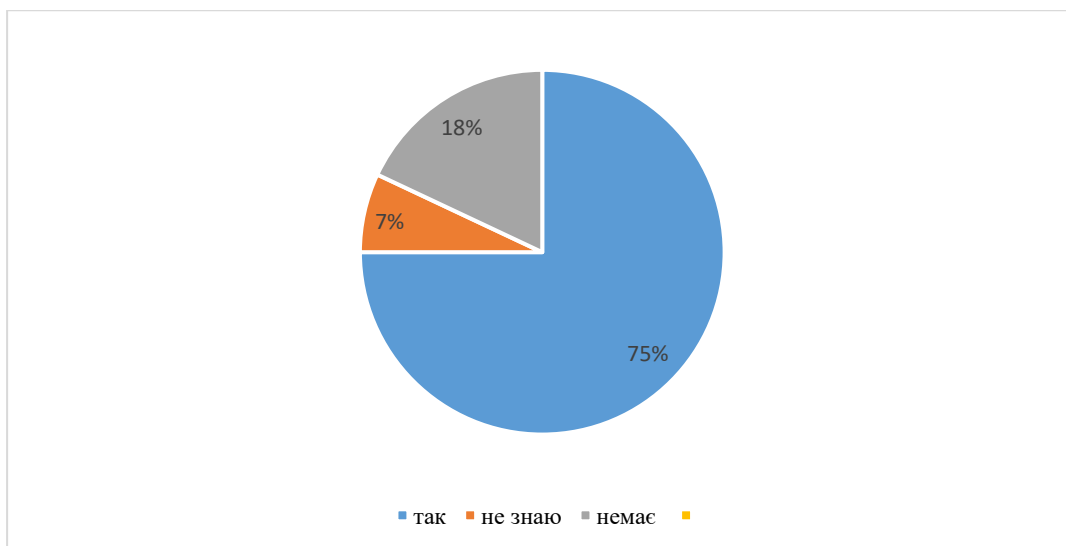

Рисунок 2.6. Стереотипи щодо людей з інвалідністю.

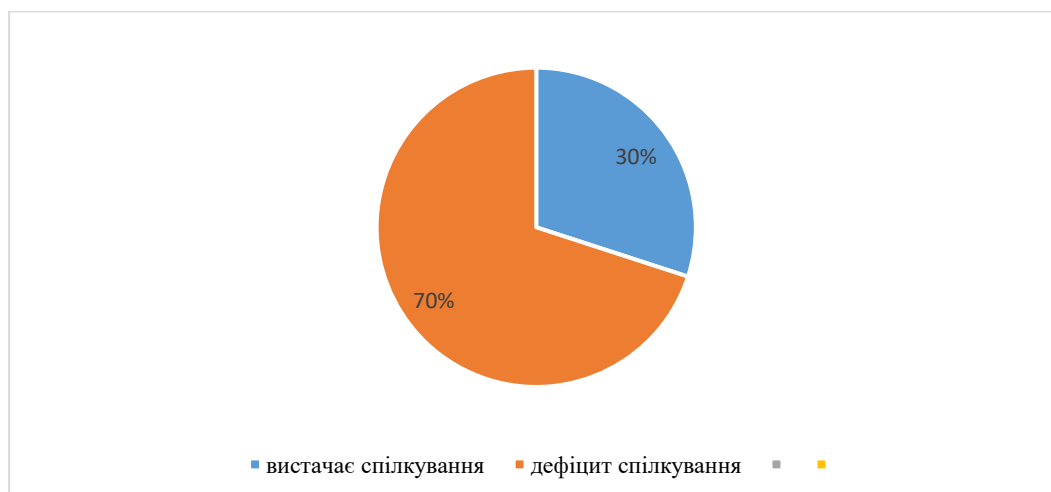

Рисунок 2. 6. Спілкування з іншими людьми.

Аналіз опитування щодо соціалізації молоді з інвалідністю сприяв висновку, про те, що більшість із них погано соціалізовані, вони не налаштовані на комунікацію зі здоровими студентами та рідко є глядачами культурних закладів.

Результати опитування студентської молоді, що навчається разом зі молодими людьми з інвалідністю (15 осіб) наступні: більшість опитаних (90%) звернули увагу на те, що студентському середовищі є особи з інвалідністю. Графічно це зображено на рисунку 2.7.

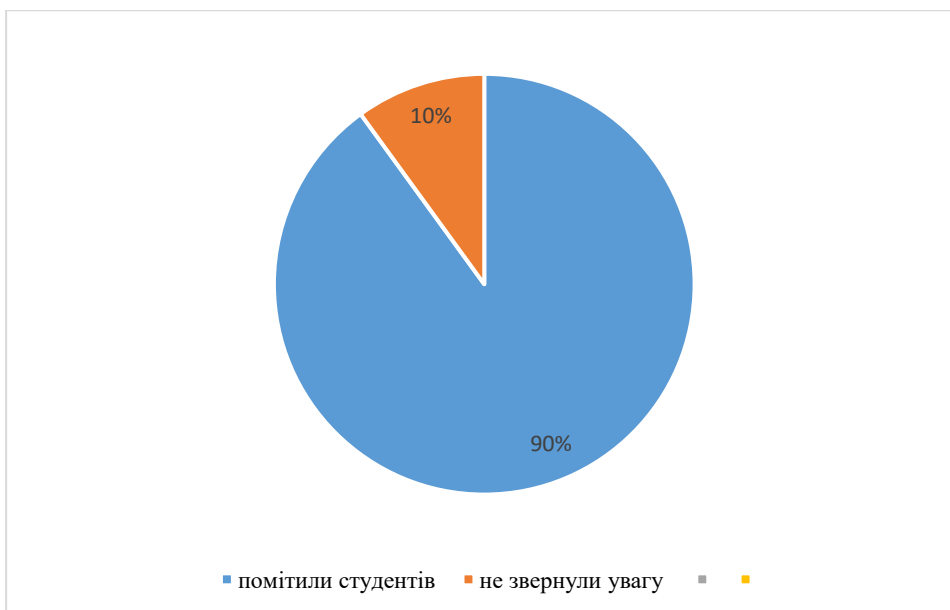

Рисунок 2. 7. Реакції на студентів з інвалідністю.

Разом з тим переважна більшість молоді (80%) неохоче прагне до спілкування з молоддю з інвалідністю. Графічно це зображено на рисунку 2.8.

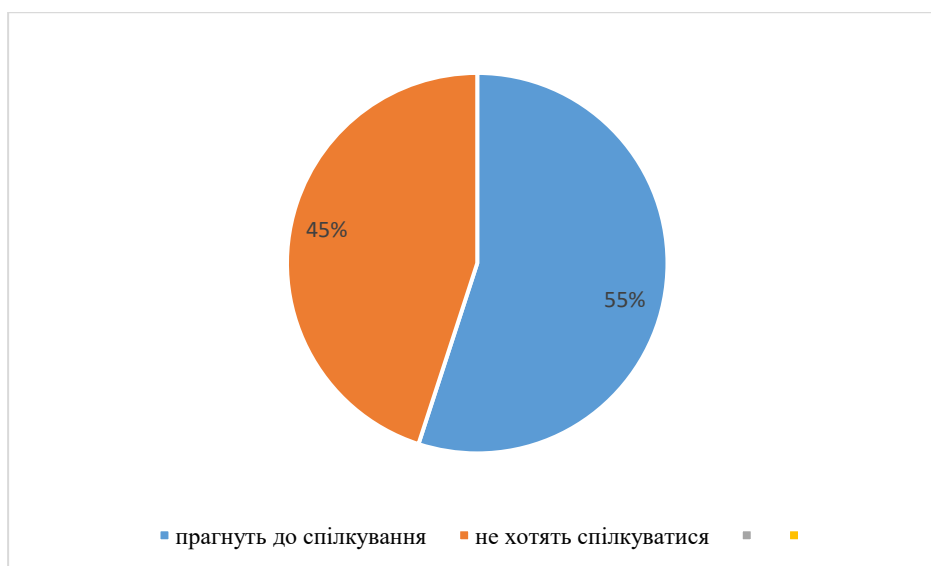

Рисунок 2. 8. Прагнення до спілкування з молоддю з інвалідністю.

Основними причинами такого явища молоді люди назвали: брак часу (25%), відсутність спільних інтересів (30%), невміння спілкуватися з людьми такого типу (25%), небажання молоді з інвалідністю спілкуватися з ними (20%). Графічно це ілюструє рисунок 2.9.

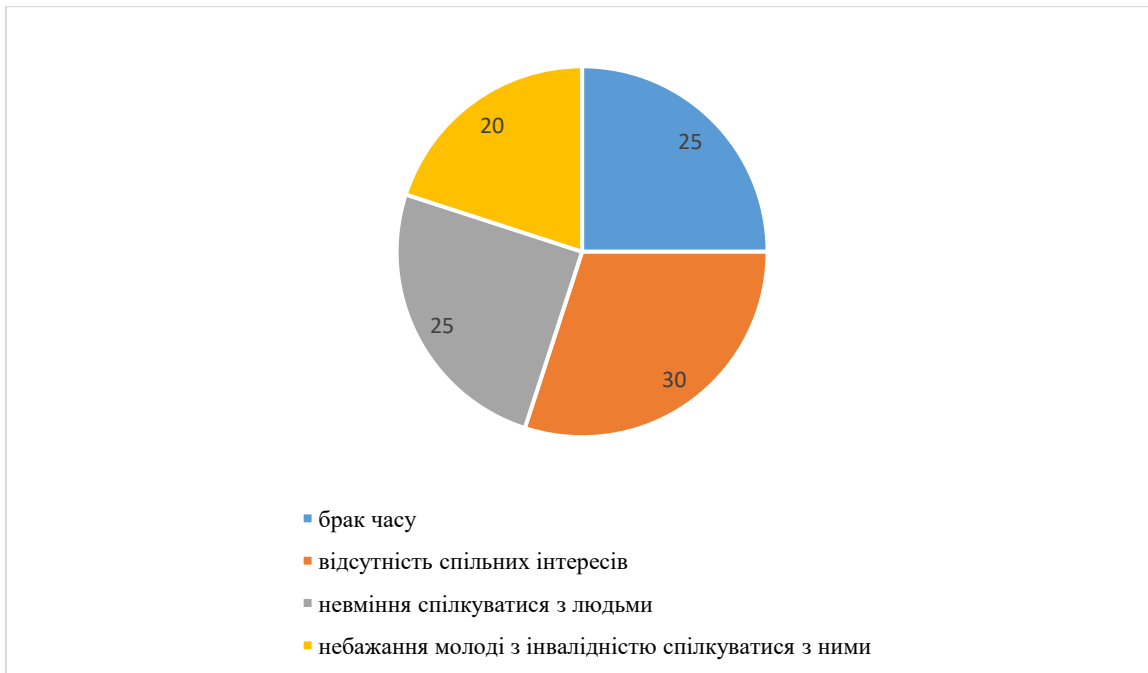

Рисунок 2.9. Причини відсутності спілкування з молоддю з інвалідністю.

На запитання: «Чи сприймати людину на інвалідному візку як рівну?» більшість опитаних відповіли заперечно (57%). Основними причинами такої відповіді вони назвали: нерозуміння таких осіб (30%), зовнішнє неприймання (35%), тому що ці люди не можуть виконувати ті ж самі функції що і здорова людина (35%). Графічно це ілюструє рисунок 2.10.

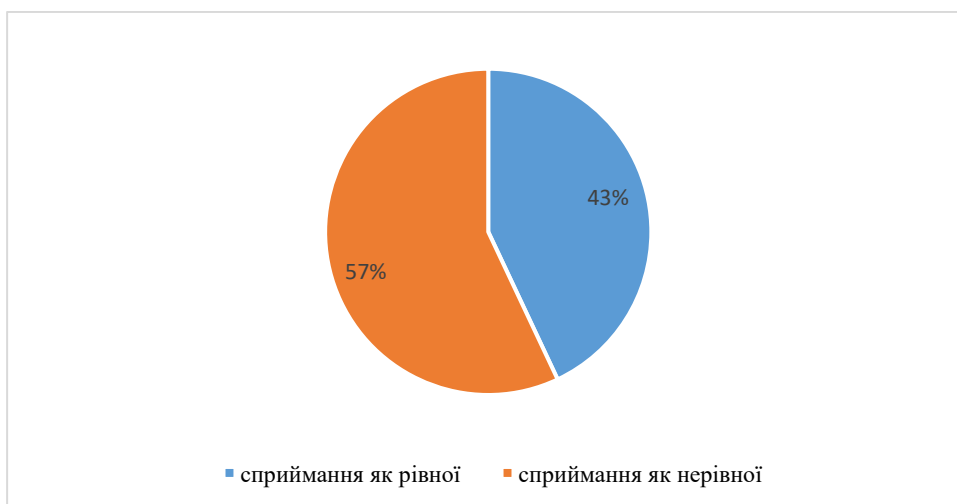

Рисунок 2.10. Сприймання студентами молоді на інвалідному візку

Половина опитаних молодих осіб не готові до того, щоб провести дозвілля зі студентами з інвалідністю (50%). Інша половина зазначила, що може провести дозвілля разом з людиною з інвалідністю, але не володіє

особливостями організації такого дозвілля. Графічно це ілюструє рисунок 2.11.

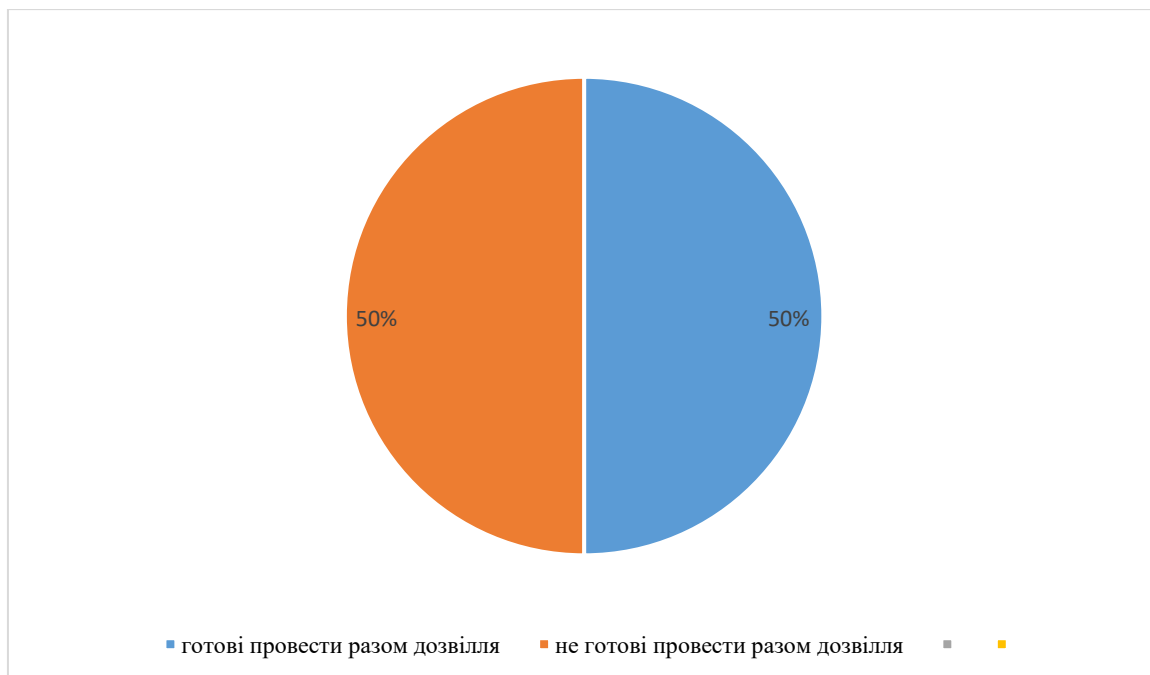

Рисунок 2.11. Готовність молоді до інклюзивного проведення дозвілля

І запитання про стереотипи в студентському середовищі щодо людей з інвалідністю зумовило такі відповіді: вважають що такі стереотипи є – 45%, не думали про це 25%, і вважають що стереотипів щодо сприймання молоді з інвалідністю немає – 30%. Графічно відповіді ілюструє рисунок 13.

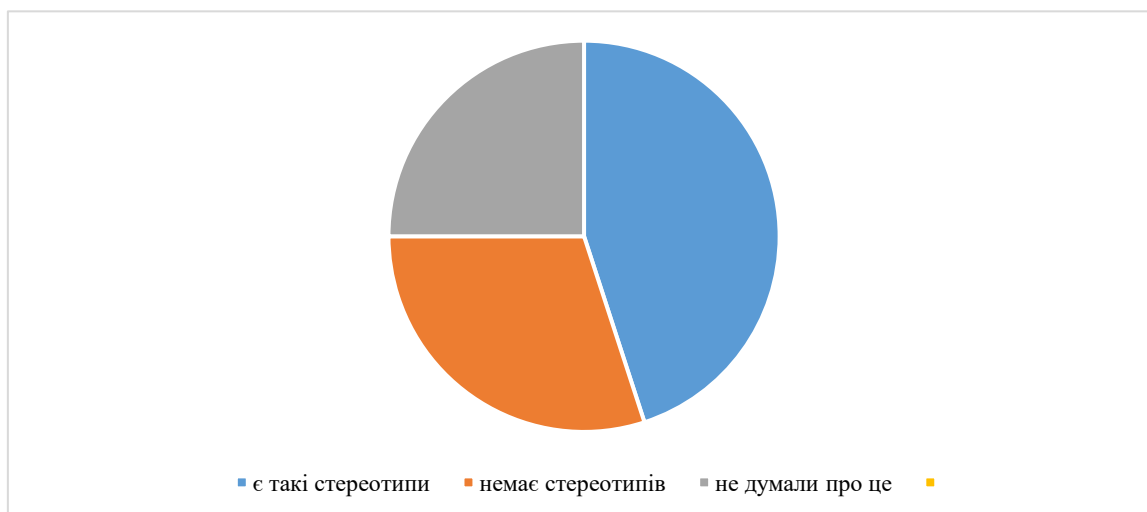

Рисунок 2.12. Стереотипи щодо молоді з інвалідністю.

Порівняння відповідей респондентів двох груп засвідчило, що є потреба розробити модель удосконалення соціалізації молоді з інвалідністю в студентському середовищі українських ЗВО. Втілення її в життя сприятиме формуванню толерантного ставлення до молоді з інвалідністю, що зможе збільшити кількість осіб з інвалідністю, які прагнуть здобути вищу освіту і успішно реалізувати свої можливості на ринку праці.

Головна мета соціалізації молоді з інвалідністю в освітнє середовище українських ЗВО полягає в тому, щоб налагодити ефективну комунікацію між студентами.

Провідними напрямками роботи зі студентами двох груп є: формування толерантного ставлення до людей з інвалідністю; виховання уміння спілкування; проведення тренінгів для набування впевненості в собі як передумови успішної соціалізації; навчання навичкам ефективної взаємодії.

Основними принципами роботи з соціалізації молоді з інвалідністю є : принцип диференціації, що передбачає підбір форм, методів і засобів навчання відповідно до індивідуальних можливостей кожного студента; принцип інтеграції, що орієнтований на створення інклюзивного середовища; принцип врахування вікових особливостей студентів; принцип поєднання ініціативи і колективної відповідальності спрямований на розробку і втілення в життя програм індивідуального розвитку особистості; принцип розвитку творчих здібностей молоді.

Основними умовами реалізації зазначених напрямів є: толерантне ставлення з боку викладацького колективу до людей з інвалідністю; доступне середовище ЗВО; психологічна готовність здорових студентів до навчання з студентами, що мають інвалідність; належна матеріально-технічна база ЗВО щодо врахування індивідуальних особливостей кожного здобувача вищої освіти.

Формами роботи зі студентами мають стати: лекції, тренінги, семінари, конкурси, творчі звіти, урочисті лінійки, зустрічі з цікавими людьми та ін.

Методами роботи є: гра, доручення, бесіда, пояснення, інструктаж, розповідь, ілюстрація, демонстрація, дискусія, приклад.

Засобами навчання виступають: слово викладача, книги, різноманітні предмети індивідуального та загального користування, ілюстрований матеріал, ІКТ.

Критеріями ефективної роботи з соціалізації молоді є: налагоджена взаємодія між студентами; комунікативна активність; участь молоді з інвалідністю у студентському житті ЗВО.

Показниками соціалізації молоді з інвалідністю в студентське середовище можна назвати: уміння налагоджувати і підтримувати контакти; виявлення ініціативи щодо студентського життя; лідерство осіб з інвалідністю в окремих видах діяльності; прийняття студентами осіб з інвалідністю та сприяння розвитку їх потенційних можливостей.

Вважаємо, що у процесі соціалізації молоді з інвалідністю можна виділити три рівні: низький – показники виражені на рівні 30%, середній – показники виражені на рівні 55%, високий – показники виражені на рівні 80%.

2.2.Рекомендації соціально-психологічній службі закладів вищої освіти щодо соціалізації молоді з інвалідністю

Соціальний супровід студентів з інвалідністю у процесі навчання у ЗВО може включати:

- створення адаптаційних програм (за нозологіями, враховуючи психологічні особливості людей з інвалідністю).
- Проведення соціально-психологічних тренінгових програм для розвитку комунікативних, асертивних, творчих навичок та умінь.
- Навчання студентів-інвалідів прийомам саморегуляції.
- Надання психологічної допомоги у вигляді індивідуальних та групових консультацій.

- Створення психологічних консультативних пунктів з питань особливостей навчання студентів з обмеженими можливостями здоров'я у інтегрованих груп.
- Педагогічний супровід навчального процесу студентів з обмеженими можливостями здоров'я залежно від нозологій, наприклад, опорні конспекти лекцій для студентів з патологіями слуху, аудіозаписи лекцій для студентів із патологіями зору.
- Проведення комплексних психодіагностичних досліджень студентів з обмеженими можливостями здоров'я в процесі навчання ЗВО з метою вивчення динаміки особистісних змін [98].

Вважаємо, що найбільш ефективним є реалізація спеціальних додаткових освітньо-реабілітаційних програм для абітурієнтів-інвалідів, що організується на базі вишів. Рекомендується включення до освітньо-реабілітаційної програми двох груп дисциплін: дисципліни предметної підготовки, необхідні для здавання вступних випробувань та адаптаційні дисципліни, орієнтовані на подальше інклюзивне навчання. Можлива організація довузівської підготовки молоді з інвалідністю та осіб з обмеженими можливостями здоров'я на базі загальноосвітніх організацій, а також із використанням дистанційних освітніх технологій. Сприятиме кращій соціалізації молоді до умов ЗВО також належно організована профорієнтаційна роботи з абітурієнтами-інвалідами. Професійна орієнтація абітурієнтів-інвалідів у ЗВО сприяє їхньому усвідомленому та адекватному професійному самовизначення. Для професійної орієнтації інвалідів притаманні особливі риси, пов'язані з необхідністю діагностування особливостей здоров'я та психіки інвалідів, характеру дезадаптації, здійснення заходів щодо їх реабілітації та компенсації. Особливого значення при профорієнтації має підбір однієї або кількох професій або спеціальностей, доступних інваліду відповідно до стану здоров'я, рекомендацій, зазначених у індивідуальній програмі реабілітації, її власними інтересами, схильностями та здібностями.

Основними формами профорієнтаційної роботи є профорієнтаційна додаткова освітня програма ЗВО, профорієнтаційне тестування, дні відкритих дверей, консультації для інвалідів та батьків з питань прийому та навчання, участь у вузівських олімпіадах школярів, рекламно-інформаційні матеріали для інвалідів, взаємодія зі спеціальними (корекційними) освітніми організаціями [51].

Міжнародний досвід показує, що перші спроби створення інклюзії у системі освіти не завжди були успішними (Австралія, Великобританія, Німеччина, Данія, Італія, США, Швеція). Так, зарубіжні дослідники виявили ряд труднощів: 1) неготовність суспільства до цього процесу, нездатність та небажання активно взаємодіяти з інвалідами або особами, які мають обмежені можливості для здоров'я; 2) негативне сприйняття педагогами своєї нової ролі та покладеної відповідальності; 3) відсутність системи спеціальних освітніх послуг та умов для осіб з особливими освітніми потребами. Незважаючи на це в міжнародному співтоваристві достатній час апробується інклюзія: у Данії з 1969 року вводиться інклюзивне освіта, з 1977 року в Італії поступово ліквідовуються спеціальні навчальні заклади для дітей з інвалідністю а діти навчаються у загальноосвітніх школах, США відсутні корекційні школи тощо.

Тому реалізуючи таку модель потрібно ретельно продумати її зміст, а також той факт, що втілення заходів у життя сучасних ЗВО може не принести бажаних результатів.

Узагальнені рекомендації щодо роботи зі студентами з інвалідністю лягли в основу підтриманої нами тренінгової програми «Разом до завершення навчання». Вона спрямована на соціально-психологічну адаптацію студентів з інвалідністю у ЗВО. Ідея проведення подібних заходів мала місце як рекомендації інших здобувачів вищої освіти українських вищих освітніх закладів України. Тому вважаємо, що ми також можемо долучитися до її реалізації та в контакті з іншими майбутніми фахівцями якісно вдосконалити роботу в цьому напрямі.

Мета проекту: покращення соціалізації студентів з інвалідністю у ЗВО.

Основні завдання проекту:

- провести діагностику проблеми соціалізації студентів з інвалідністю.
- Виявити сучасний стан проблеми соціалізації студентів з інвалідністю.
- Виділити актуальні напрями роботи із соціалізації студентів з інвалідністю.
- Розробити заходи щодо зниження ризиків дезадаптації студентів з інвалідністю..

Заплановані результати:

- адаптація студентів з інвалідністю до умов навчання в ЗВО.
- Створення умов розвитку, самореалізації студентів з обмеженими можливостями здоров'я.
- Розвиток творчого потенціалу студентів цієї категорії.
- Розвиток інтересу студентів з інвалідністю до розумової та фізичної діяльності.

Програму передбачається реалізовувати у три етапи:

Перший етап – діагностичний. На цьому етапі відбувається розробка інструментарію для діагностики причин соціальної адаптації студентів з інвалідністю до навчання у ЗВО. Після чого ми отримуємо відомості про поширених причин соціальної адаптації студентів з інвалідністю до навчання у ЧНУ і точно знаємо, які аспекти потрібно розробляти.

Другий етап – реалізація програми. Практичне здійснення запланованих заходів проекту.

- 2.1. Консультування студентів з інвалідністю та їх батьків з проблем соціальної адаптації та можливих способів їх вирішення.
- 2.2. Розвиток талантів через соціокультурну діяльність, підвищення інтересу до освітнього процесу ЗВО.
- 2.3. Тренінги на позитивне сприйняття оточуючих, підвищення самооцінки.
- 2.4. Робота куратора на згуртування колективу групи.

Третій етап – діагностика результативності.

- 3.1. Проведення звітних підсумкових круглих столів з питань соціалізації студентів з інвалідністю до навчання у ЗВО.
- 3.2. Підсумкова діагностика проблем.

Тренінгова програма включає 3 етапи:

1 етап – орієнтований (1 заняття).

Мета етапу: ознайомлення з особливостями соціально-психологічного тренінгу, формулювання груп та прийняття правил роботи в групі.

2 етап – основний (2-3 заняття).

Мета етапу: забезпечення умов для самовираження студентів.

3 етап – закріплюючий (1 заняття).

Мета етапу: закріпити позитивні зміни в самовираженні студентів сприяти мотивації до саморозвитку.

Структура кожного заняття передбачає три основні компоненти:

- 1) Вступ;
- 2) Основна частина;
- 3) Висновки.

На тренінгу, на нашу думку, ефективними буде використання гри, дискусії, пояснення, прийомів арт-терапії, «мозкового штурму», «вправ на зняття емоційного напруження. Доцільно практикувати різні форми роботи: в парах, мікрогрупах, індивідуальна робота.

Ведучий тренінгу повинен:

- знати психологічні особливості студентів із інвалідністю;
- уміти конструктивно спілкуватися та володіти навичками спілкування з людьми з інвалідністю;
- володіти організаційними навичками роботи.

Ведучим може бути психолог, соціальний педагог чи куратор групи, але важливо, щоб ведучих було двоє, це дозволить кожному студенту приділити максимум уваги.

Розвиваючому й оздоровлюючому ефекту тренінгу сприяє створення в студентському середовищі атмосфери емпатії, саморозкриття та позитивних взаємин між членами групи і ведучим.

Умови формування груп-студентів:

У групі не повинно бути понад 10-12 студентів. Діапазон віку не має перевищувати два роки.

Доцільно включення до групи студентів, які не мають інвалідності, але мають проблем із соціальною адаптацією до навчання в ЗВО. За умови такого формування студенти з інвалідністю не будуть відчувати себе в черговий раз «особливими», а розуміти, що проблема адаптація може стосуватися і студентів, які не мають обмеження щодо здоров'я.

Організація групових занять:

Кожне заняття розраховане на 2 академічні години, частота проведення 1 – 2 рази на тиждень. Заняття повинні проходити в кабінеті, який має достатню площу для проведення динамічних вправ та обладнаної класною дошкою чи планшетом. Важливим є використання інформаційних технологій.

Очікувані результати тренінгової програми:

- зниження рівня тривожності у студентів з інвалідністю.
- Формування адекватної самооцінки.
- Розвиток здатності до самоаналізу.
- Формування мотивації до досягнення життєво важливих цілей.
- Розкриття творчого потенціалу студентів.

Орієнтовні теми.

1. «Співпрацюватимемо» 1 год 30 хв
2. «Я тебе розумію» 1 год 30 хв
3. «Мої бажання» 1 година 30 хвилин
4. «Будь собою, але у кращому вигляді» 1 год 30 хв
5. «Прощавай...» 1 година 30 ми

I етап – орієнтовний.

Заняття № 1. «Співпрацюватимемо»

Мета: створення умов для позитивної роботи у групі, вивчення основних принципів тренінгових занять.

Очікуваний результат: знайомство, забезпечення сприятливого психологічного клімату в групі.

Матеріали та обладнання: фліпчат, папір формату А4, маркери, дошка, крейда.

1. Гра «Знайомство» (15 хвилин). Мета: сприяти знайомству учасників.

Зміст:

Учасникам пропонується зробити бейджик. На ньому написати своє ім'я, або таке ім'я, яким учасник хоче щоб його називали. Потім у групах обговорити чому саме так людина хоче щоб до неї зверталися. Упродовж занять учасники звертатимуться один до одного за цими іменами. На виконання дається 7 хв.

Обговорення роботи: відбувається по колу. Кожен із учасників зачитує ім'я, вішає на одяг бейджик і каже про очікування від зустрічі.

2. Складання правил роботи групи (10 хвилин).

Ведучий пропонує записані на листі правила роботи групи. Кожен з учасників по черзі читає одне правило інші обговорюють. Якщо немає заперечень правила приймаються шляхом голосування.

Орієнтовно правила можуть бути такими:

- Довірчий стиль спілкування;
- Не оцінювати один одного;
- Повага того, хто говорить;
- Конфіденційність всього, що відбувається у групі;
- Активність учасника на занятті
- Щирість у спілкуванні.
- Підтримуйте контакти та спілкування з різними людьми.

Правила записують на аркуші та вішають на стіні. Коли хтось порушує правила то закликають до читання того пункту який порушили.

Коротке обговорення виконання завдання.

3. «Свій герб та девіз» (15-25 хвилин)

Мета: згуртування групи, розкриття потенційних можливостей учасників групи, визначення лідера серед учасників.

Ведучий пропонує створити групі «свій герб і девіз».

Матеріали та обладнання: ватман, маркери.

Обговорення: учасники домовляються що будуть малювати, визначають того, хто буде малювати, а хто – розмальовувати. Працюють колективно. По завершенні роботи рекомендуємо провести обговорення малюнку: Чи легко було домовитись хто буде малювати? Чи кожен учасник групи брав участь? Які виникли труднощі при виконанні завдання? На завершення цього заняття рекомендуємо групам обрати лідера, тобто студента, який буде регулювати діяльність групи.

Заключна частина заняття № 1 (релаксація та рефлексія) (10-15 хвилин)

Релаксація. Використовується заспокійлива музика з джерел інтернету, та практикується метод аутотренування. Після завершення часу, відведеного на вправу, учасники розповідають про своє самопочуття, та про враження від перших занять. Вони дають відповіді на запитання: «Який У Вас настрій?», «Що нового Ви дізналися один про одного?», «Що не сподобалося у запропонованих вправах?».

Оголошення теми наступного заняття.

II етап – основний.

Заняття №2 «Я тебе розумію»

Мета: відпрацювання навичок впевненої поведінки.

Очікувані результати: спокійна, довірча атмосфера в групі, формування в учасників групи навичок м'язової регуляції.

Матеріали та обладнання: маркери, папір, скотч, ножиці.

1. Семінар «Що таке соціалізація?» (5-10 хвилин).

Мета: усвідомлення сенсу поняття «соціалізація», її позитивного і негативного боку.

Зміст: тренер дає визначення терміну «соціалізація» та проводить його обговорення за алгоритмом: «Які асоціації народжує це слово?», «Які бувають проблеми соціалізації?» « Чи вважаєте Ви себе соціалізованими у групі?», «Що заважає вашій соціалізації?».

2. Гра «Прогулянка казковим лісом» (5 хвилин)

Мета: зняття м'язових затискачів, розвиток творчої уяви.

Зміст: ведучий вмикає спокійну музику, що імітує спів птахів та пропонує учасникам уявити, як вони знаходяться в казковому лісі. Кожен учасник по черзі описує свої відчуття і переживання. Ведучий пропонує уявити як на лісовій стежині учасникам зустрічаються звірі, учасники описують цих звірів. Далі просить учасників уявити свій контакт зі звірем. Описати свої дії. Лісова стежина закінчується, тому учасникам пропонують описати місце завершення стежки в різних деталях.

Обговорення: після закінчення вправи учасники обмінюються емоціями.

3. Гра «Рибка на річці» (10 хвилин).

Мета: сприяти релаксації учасників; створити довірчу атмосферу у групі.

Зміст: учасники встають у два довгі ряди, один навпроти іншого. Це береги річки. Відстань між рядами має бути більше витягнутої річки. Річкою зараз попливуть «рибки». Один із охочих повинен «пропливти» річкою. Він сам вирішить, як рухатиметься: швидко чи повільно.

Учасники гри – «береги», сприяють руху «рибки» руками, лагідними дотиками, руху тріски, яка сама обирає шлях: вона може плисти прямо, може крутитись, може зупинятися і повертати назад. Коли «рибка» пропливе весь шлях, вона стає краєчком берега і встає поряд з іншими. У цей час наступна «рибка» починає свій шлях.

Обговорення: учасники діляться своїми відчуттями, що виникли у них під час «плавання». Вони описують, свої відчуття, від дотиків інших учасників. Завершується вправа відповідями на запитання: «Який настрій був у Вас під час плавання?», «Чи змінювався він?», «Що зумовило зміну настрою», «Що не сподобалося у вправі?»

4. «Мої бажання»

Мета: відпрацювання навичок саморегуляції.

Очікувані результати: тренування учасників групи у вмінні спілкуватися.

Матеріали та обладнання: маркери, папір, скотч.

Завдання: сприяти налагодженню взаємин між учасниками групи. Вибирають стілець, який покривають гарною тканиною. Один зі студентів сідає на стілець і каже « Я хочу щоб мені подарували...» й називає предмет у якому має потребу. А далі називає ім'я того, хто йому має зробити цей подарунок. Дарувальник дарує подарунок словами і жестами. Можна використовувати малюнок із зображенням предмета, який дарує, але опис предмета має бути обов'язковим.

5. Міні лекція «Інвалідність – не вирок»

Мета: усвідомлення того, що люди з інвалідністю рівні людям, у яких без проблем зі здоров'ям (10 хвилин).

Зміст: ведучий розповідає про Альберта Ейнштейна, Томаса Едісона, Людвіга ван Бетховена тобто тих людей яким інвалідність не заважала досягти успіху в суспільстві.

6. Гра «Художній фільм» (10 хвилин).

Мета: розвиток процесу саморозкриття студента.

Зміст: ведучий: «Складіть сценарій фільму про ваше подальше життя». Запишіть його на листі чи намалюйте, а потім розкажіть нам. Дуже важливий момент, намалювати свій портрет на папері у тій ролі у якій Ви б хотіли себе бачити. . Скажіть собі: «Це я. Такий, якого я сам зробив».Якщо Ви собі не подобаєтеся, то внесіть зміни в малюнок. . Не поспішайте.

Обговорення: учасникам пропонується відповісти на запитання: «Чи подобаюся я собі таким?»

7. Вправа «Найкращий» (7 хвилин)

Мета: визначення своїх найкращих якостей, використання їх як ресурсу в подоланні важких ситуацій.

Зміст: учасникам пропонується розповісти про свої переваги та підтвердити їх фактами. Після проведення вправи відбувається обговорення емоційного стану учасників.

8.Вправа «Я люблю себе». (10 хвилин)

Мета: підвищення самооцінки.

Ведучий: «Сядьте зручніше на стільці так, і скажіть собі, що ви любите себе, високо цінуєте себе. А тепер згадайте, що ви – частка Всесвіту; ви отримуєте енергію з надр землі, ви можете впевнено стояти на ногах, розуміти сенс світу, вас заряджають інші люди. Пам'ятайте, ви вільні, щоб все бачити і чути, але вибираєте лише те, що вам потрібно. І тоді чітко скажіть «так» тому, що потрібно, і «ні» всьому непотрібному.

9. Гра-постановка «Театральна п'єса» (30 хвилин).

Мета: корекція комунікативної сфери студентів з інвалідністю, оволодіння прийомами невербального спілкування

Зміст: Ведучий роздає заздалегідь підготовлену п'єсу. Разом з групою обирають хто буде, яким героєм твору та розігрують його.

10. Вправа «Самопрезентація» (20хвилин)

Мета: полягає в тому, щоб аргументовано викласти свою позицію, думку, точку зору.

Зміст: зумовлений необхідністю підготувати майбутнього студента до публічних виступів.

III етап – закріплюючий.

1. «Прощавай»

Мета: закріплення уявлення учасників про свою унікальність, підтримання дружніх взаємин між членами групи.

Матеріали та обладнання: маркери, папір, скотч, ножиці.

Отримання зворотного зв'язку за підсумками минулого заняття: що для учасників було особливо важливим чи цікавим; запропонуйте учасникам записати на аркушах паперу запитання, які виникли під час тренінгу.

2. Групова дискусія «Моє майбутнє» (10 хвилин).

Ціль: створення позитивного настрою на майбутнє.

Учасникам пропонується закінчити пропозиції:

Моє майбутнє навчання бачиться мені...

Я чекаю від інших ...

Я чекаю від себе ...

Я вважаю, що треба ...

Мені хочеться досягти успіху в ...

Для цього мені необхідно ...

Труднощі, з якими я зіткнуся ...

Здолати труднощі мені допоможе ...

3. Вправа арт-терапія «Фреска» (7 хвилин).

Ціль: закріплення позитивних навичок, отриманих під час тренінгу.

Зміст: студентам пропонується згадати і на аркуші ватману зобразити найцікавіші та найяскравіші події у групі.

Обговорення: учасники відповідають на запитання: «Що сподобалося?», «Чому ви навчилися під час тренінгу?», «Які з набутих навичок вам здаються найбільш важливими?», «Які навички ви використовуватимете?»

На нашу думку, для популяризації фізичної культури та здорового способу життя серед здобувачів вищої освіти тренінгові теоретичні заняття можна доповнити вправами на спортивному майданчику чи в спортивному залі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Після програми тренінгу та фізичних естафет, слідує робота спеціалістів ЗВО з батьками студентів з інвалідністю.

На основі вже виявлених проблем соціальної адаптації студентів з інвалідністю до умов навчання у ЗВО, пропонується один раз на семестр проводити «Сімейні вітальні».

Мета – забезпечення взаємодії ЗВО із сім'єю, яка виховує студента з інвалідністю.

Завдання:

- формування ефективної батьківської позиції.
- Надання своєчасної психологічної та інформаційної допомоги сім'ям, які виховують дитину-інваліда.
- Формування інтересу батьків до особистісного розвитку студента, його компенсаторних можливостей.

- Формування позитивного образу дитини, її майбутньої через зміну рівня батьківських домагань.

Очікувані результати:

- усвідомлення ролі сім'ї та її впливу на формування особистості студента з інвалідністю.
- Створення умов для забезпечення психологічної безпеки сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами.
- Підвищення рівня знань про стан розвитку та здоров'я студентів з інвалідністю, реальними можливостями та механізмами їх адаптації в суспільстві.
- Оволодіння навичками корекційно-розвивальної взаємодії з дитиною.
- Формування емоційного прийняття індивідуальності дитини з інвалідністю та зміни рівня батьківських домагань.

Даний захід дозволить підвищити виховний потенціал сім'ї.

«Сімейні вітальні» допоможуть краще зрозуміти свою дитину і як із нею поводитися.

Також доцільними буде залучення студентського профкому, який як відкрите об'єднання, вітає ініціативу та бажання працювати для студентів. Для підвищення соціальної адаптації пропонується залучити студентів з інвалідністю до активного життя в університеті: участі у конкурсах, співання в хорі, участі у спортивних змаганнях. Для здійснення особистісного, індивідуалізованого соціального супроводу інвалідів, що навчаються, доцільно впроваджувати таку форму супроводу як волонтерський рух серед студентства. У волонтерському русі студенти бачать вираз гуманізму, загальнолюдських цінностей, прагнення розуміти інших людей, можливість самореалізації та самоповаги.

Студентам з обмеженими можливостями потрібний викладацький супровід, який полягає в організації освітнього руху студента з особливими освітніми потребами, що будується на постійному рефлексивному співвіднесенні його досягнень з інтересами та устремліннями.

Викладач -помічник – особлива педагогічна позиція, що забезпечує розробку індивідуальної освітньої програми учня та супроводжує процес індивідуальної освіти в школі, а так само у системі додаткової освіти. Викладач –помічник не передає знання, а допомагає їх набувати, супроводжуючи процес індивідуалізації. Створюючи відкрите освітнє середовище, викладач -помічник допомагає своєму підопічному вирішувати реальні проблеми своєї діяльності. Але недостатньо уваги приділяється проблемам взаємодії викладача зі студентами з особливими освітніми потребами. По-перше, він покликаний допомогти студенту з особливими освітніми потребами здобути освіту та освоїти світ здорових людей. По-друге, він має надати допомогу викладачам вищого навчального закладу щодо включення такого студента до умов інклюзивної освіти. По-третє, він зобов'язаний здійснювати педагогічну освіту батьків, які мають дітей з особливими освітніми потребами. По-четверте, він покликаний формувати адекватне ставлення до суспільстві до людей з інвалідністю, створюючи сприятливе середовище для їхнього успішного включення до сучасного соціуму.

Зміст та специфіка діяльності викладача-помічника зі студентами з інвалідністю обумовлюється багатьма факторами, зокрема: специфікою порушень розвитку студента; рівнем його активності; ступенем готовності вищої установи до інклюзивної освіти, стадією включеності у роботу з розвитку інклюзивної практики; ступенем підготовленості педагогічного колективу; рівнем професійної компетентності самого спеціаліста.

Успішність діяльності зі студентами з інвалідністю, залежить від багатьох факторів: психологічної готовності колективу до інклюзії, розуміння основних цінностей, інклюзивної діяльності, злагоди зі студентами; наявністю необхідних фахівців чи домовленості про психолого-педагогічний супровід студентів з інвалідністю спеціалістами центрів соціальних служб, реабілітологами.

Таким чином, ми бачимо, що студентам з інвалідністю необхідний спеціалізований кваліфікований супровід в освітньому просторі. Викладацький супровід сприятиме найкращій взаємодії зі студентами-інвалідами, а також входженню цих студентів у процес навчання. У зв'язку з цим, слід приділяти особливу увагу розвитку комунікативних навичок у майбутніх викладачів-помічників.

Окрім названих заходів можна також провести іще виконанні різних вправ під час яких учасники мали змогу відповісти на запитання, як: чим Вам подобається займатися в житті. Про яку професію Ви мрієте? Як розпізнати розкрити таланти?

Інформаційний тренінг «Мої права».

Мета: виявити знання учасниками прав людини з інвалідністю.

Завдання: прочитати запропоновані ситуації щодо прав людини та виписати з ситуацій перелік прав людей з інвалідністю, які були порушені, назвати у яких міжнародних і державних документах вони зареєстровані. Потім проводиться загальний аналіз цих ситуацій, та обговорення законодавства щодо прав людей з інвалідністю.

Майстер-клас «Світ моїми очима».

Мета: розкрити творчий потенціал учасників з використанням арт-терапії, сприяння гармонії емоційного стану та навчання виражати емоції через творчість.

Майстер-клас ліплення з глини «Моя чашка».

Мета: сприяти розвитку творчості учасників, гармонізації їхнього емоційного стану та вираження почуттів через роботу з глиною.

Учасники можуть виготовити самостійно вироби з глини або розфарбувати вже готові.

1. Третій етап проекту – діагностика результативності. На третьому етапі варто організувати звітні підсумкові круглі столи щодо соціальної адаптації студентів з інвалідністю до навчання у ЗВО. Обговорення досягнень та успіхів у даному напрямку.

Позитивним, на нашу думку, буде залучення до роботи громадських організацій та соціальних служб. Вважаємо, що прикладом такої роботи може стати досвід соціальних служб різних міст України. Під час проекту зі сприяння соціалізації молоді з інвалідністю відбулася профорієнтаційна гра «Мої хочу» (м. Миколаїв). Проект передбачав роботу з особами з інвалідністю та з працедавцями. Організатори проекту під час обговорення результатів тренінгу звертають увагу на труднощі проблеми працевлаштування: низький рівень активності молоді з інвалідністю під час пошуку роботи, а також у складнощі з бажаннями роботодавців брати на роботу молодих осіб з інвалідністю [105]. Захід з профорієнтації (Здолбунівська громада) «Рівні можливості», сприяв обговоренню питання молоді до активностей у пошуку роботи. Шляхом вирішення проблеми назвали створення умов для проведення часу молодих людей з інвалідністю спільно зі своїми однолітками, комунікуючи з ними. У громаді також для соціалізації молоді з інвалідністю втілюють проект «Жовта парасоля» [1].

Проведення повторної діагностики для отримання інформації про результати роботи нашого проекту.

Реалізація проекту за умов ЧНУ не стане складним завданням тому що у закладі працюють висококваліфіковані викладачі. Можна залучати молодих фахівців, а також бакалаврів та/або магістрів, які навчаються за спеціальностями: «Соціальна робота», «Психологія», «Педагогіка» та ін. Участь в проекті вони можуть приймати, проходячи навчальну практику в закладі. Можна залучити ЗМІ та забезпечити випуск соціальної реклами даного події. Цей захід допоможе зробити повне охоплення аудиторії, підвищити інформаційну насиченість населення, залучити до участі фахівців та спонсорів. Важливим очікуваним результатом реалізації цього проекту є соціальна адаптація студентів з інвалідністю до навчання у ЗВО.

Висновки до другого розділу

Для набуття вищої освіти студентами з інвалідністю треба створити державні освітні стандарти. Вони мають стати обов'язковими для всіх здобувачів вищої освіти незалежно від стану їхнього здоров'я. Доцільним видається, при організації навчання студентів у закладах вищої освіти формувати групи з людей, що мають одну нозологію. Адже це полегшить організацію їхнього навчання, призведе до сегрегації.

Сьогодні навчання у ЗВО інклюзивного типу орієнтоване на спільне навчання здорових студентів і студентів, які мають інвалідність. Така форма навчання передбачає рівні права студентського контингенту на отримання освіти, і сприяє реалізації політики рівних можливостей. Інтегровані групи, в яких здійснюють навчання та виховання студентів з інвалідністю можна сприймати як мікро модель соціуму. Особливістю навчання студентів з інвалідністю є та, що в інклюзивній групі робота організовується так як у звичайній групі, ніяких поблажливих моментів на прохання студентів з інвалідністю не використовують. В інклюзивному освітньому середовищі компенсувати функціональні обмеження, можна шляхом організації їх супроводу та через надання допомоги у розвитку потенційних можливостей. З цієї метою, на основі діагностики, що дозволила нам виявити труднощі в соціалізації молоді з інвалідністю, ми розробили тренінгову програму. Вона враховує попередні напрацювання українських вчених з цієї проблеми та орієнтована на інтеграцію зусиль різних соціальних інститутів в соціалізації молоді з інвалідністю в умовах ЗВО.

ВИСНОВКИ

Проблема інвалідності є складною для дослідження. Вона сягає корінням іще в стародавню історію людства. Сучасний рівень розвитку науки пропонує різне визначення поняття «інвалідності». Разом з тим розрізняють п'ять поширених визначень цього стану: філантропічне, біомедичне, соціально-політичне, економічне, соціологічне та ін. Соціологічне визначення вносить термін з аналізу індивідуальної сфери розвитку особистості та переносить його розгляд у сферу соціального. Таким чином, молода людина з інвалідністю – це людина що повністю чи частково втратила здатність або /і можливість виконувати соціально важливі життєві функції в порівнянні із здоровими людьми через захворювання, травму, вроджені вади.

Здійснивши аналіз поняття «соціалізація студентів з інвалідністю», ми переконалися, що це процес створення умов для забезпечення можливості особам з інвалідністю брати участь у різних видах і формах життя на рівні з студентами в середовищі ЗВО. Соціалізація людей з інвалідністю це складний, динамічний процес, в ході якого досягають стратегічну ціль – відновлення соціального інваліда, його включення в усі соціальні системи, інститути, зв'язки, а також забезпечення активної участі цих людей в основних напрямках діяльності суспільства. Таким чином, соціалізація студентів з інвалідністю буде сприяти не тільки успішному освоєнню освітніх програм, але, й що дуже важливо, вихованню самостійної особистості в комфортній, доброзичливій атмосфері та сприяти успішній самореалізації в суспільстві.

При вивченні теоретичних доробок з проблеми соціалізації молоді з інвалідністю нами враховано міжнародні та вітчизняні нормативні документи, які гарантують студентам з інвалідністю громадянські, політичні права: на повагу, на працю, на відпочинок, на захист, на допомогу на освіту, сприяють їхній активній участі у соціальному та економічному житті. Ці права мають чітке спрямування на захист молодих інвалідів, надання їм допомоги та підтримки, фінансування соціальних програм спрямованих на соціальний

супровід людей з інвалідністю на рівні держави й регіонів. Аналіз законодавчої бази дозволив дослідити законність соціальної роботи щодо соціалізації молоді з інвалідністю в освітнє середовище ЗВО.

З метою виявлення труднощів, з якими стикаються студенти з інвалідністю, було проведено опитування. У ході опитування нами встановлено, що в студентів з інвалідністю спостерігається емоційна нестійкість, занижена самооцінка; переважають утримувальні установки; спостерігається підвищена емоційна прихильність до батьків (значних дорослих); студенти з інвалідністю мають проблеми у спілкуванні з однокурсниками та однолітками. Вони недостатньо швидко включаються до навчального процесу так і в дозвільнневу діяльність університету. Відповідно до виявлених проблем нами розроблено соціальний проект «Разом до 6 курсу».

Реалізація цього проекту сприятиме активній взаємодії з освітнім середовищем ЗВО і використанню його потенціалу для розвитку. Ефективним соціально-педагогічним засобом, що сприяє успішній соціальній адаптації студентів з інвалідністю до освітнього середовища вузу є супровід, з допомогою якого студенти з інвалідністю долають відчуженість, опановують нові моделі поведінки і стратегію саморозвитку, активізують власні адаптивні ресурси. Критеріями соціалізації студентів з інвалідністю до освітньому середовищі вузу виступають: емоційний стан студентів (сприятливий, несприятливий); сформованість особистісних якостей студентів (навчальна мотивація, вміння самостійної роботи, комунікативні вміння, рефлексивні вміння).

Соціально-педагогічний супровід студентів з інвалідністю у період їх адаптації до умов вузу є системою комплексної роботи кураторів академічних груп, заступників деканів/директорів із соціально-виховної роботи, психологів, соціальних педагогів, адміністрації та викладачів вузу, волонтерів.

У ході соціалізації молоді з інвалідністю в освітніх установах, на нашу думку, можна використати такі форми: викладацька допомога; наставництво;

волонтерство, арт-терапія, тренінги а також методи групової соціально-психологічної терапії.

Рекомендуємо також використовувати технології соціальної діагностики, соціального прогнозування, соціальної терапії. Вони базові, проте їх використання є недостатньо, тому потрібен індивідуальний підхід до кожного студента з інвалідністю, залучення молодих людей до спілкування та сприяння відновленню їхньої самооцінки; культурно-дозвільницька діяльність, розширення кола спілкування, робота над подоланням комплексу неповноцінності, інтеграція у творчі заняття, розвиток прихованих талантів, профорієнтація.

Освітнє середовище ЗВО спрямоване на психофізичний розвиток особистості, впливає на духовне зростання особистості, формує відчуття рівності зі здоровими людьми. У студентському середовищі реалізуються плани професійного зростання осіб з інвалідністю. Тому для розвитку й для самореалізації молоді з інвалідністю великого значення треба надати соціально-психологічній підтримці, комунікативній взаємодії в системах «викладач-студент», «студент-студент».

Проведене дослідження сприяло виконанню завдань роботи. Напрямами наступних розвідок можуть бути: соціально-психологічні умови безпечного інклюзивного середовища в українських ЗВО; підготовка молоді з інвалідністю до розв'язання конфліктних ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адирхаєв С. Г. Організаційно-педагогічні основи фізичного виховання і спорту студентів з особливими потребами у вищому навчальному закладі: монограф.. Київ : Ун-т «Україна», 2013. 380 с.
2. Актуальні проблеми молоді в сучасних соціально-економічних умовах: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (22 березня 2019 р., м. Житомир). Житомир: ПП «ДжіВіЕс», 2019. 132 с.
3. Актуальні проблеми соціального захисту людей з інвалідністю. *Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. Серія «Соціальна політика».* 2019. №9. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialnapolitika/aktualni-problemi-socialnogo-zakhistu-lyudey-zinvalidnistyu> (дата звернення 23.05.2022)
4. Базиленко А. К. Особливості формування соціальної активності студентської молоді. *Інсайт : зб. наук. пр. студ., асп. та молодих вчених / ред. кол.: І.В. Шапошникова, О.Є. Блинова [та ін.].* Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2016. С. 38-44.
5. Базиленко А. К. Самоврядування як вид соціальної активності студентської молоді. *Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. пр.* Київ: НУОУ, 2014. Вип. 3 (40). С. 194-198.
6. Барна Н.В., Коротєєва А.В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм: посібник. Київ, 2020. 124 с.
7. Бацман О. С. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Соціальна робота з ЛФО (людьми з функціональними обмеженнями)». Полтава : Полтав. ін-т економіки і права, 2017. 156 с.
8. Бойко Г. М. Реабілітаційна психологія : навч. посібник. Полтава : АСМІ, 2007. 340 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

10. Всесвітня декларація прав людини. URL: https://old.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=82:1&catid=47:un&Itemid=74&lang=uk(дата звернення: 03.11.2022).
11. Вступ до соціальної роботи: навч. посібник для студентів ВНЗ / за ред. Т. В. Семігіної, І. І. Миговича. Київ : Академвидав, 2005. 304 с.
12. Гайдамаха В. Д., Петришин Л.Й. Особливості соціалізації молоді в сучасних суспільних умовах. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/28545/1/Haidamakha_Petryshyn.pdf. (дата звернення 12.08.2022).
13. Гейтенко В. В., Пристинський В. М. Психолого-педагогічний супровід соціалізації учнівської молоді в середовищі неформальних молодіжних організацій. *Вісник Чернігівського нац. педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів*, 2016. № 136. С. 45–48.
14. Гендерна соціалізація студентів з інвалідністю в умовах ВНЗ у контексті створення гендерно-чутливого освітнього середовища <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/8959/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf> (дата звернення 12.06.2022).
15. Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір» : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (4–5 жовтня 2018 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНТУ, 2018. URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/4802/1/Generati_on_of_inclusive.pdf (дата звернення 10.09.2022)
16. Грисюк О.М. Розвиток соціальної активності особистості: теоретичний аспект. *Молодий вчений*. № 2.1 (54.1) лютий, 2018. С. 28-31.
17. Гуляєва Л. П. та ін. Роль закладів вищої освіти у розбудові інклюзивного суспільства в Україні: досвід Академії праці. *Молодь з інвалідністю і соціальні медіа: державна політика, проєктна діяльність, інклюзія соціальних відносин і туризму. Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції: матер. міжнар. наук.-метод. конф. (Суми, 29-30 травня 2020 р.)*. Суми, 2020. С. 208–210.

18. Гуляєва Л. П., Головка Я. Д., Філь Г. В. Освіта молоді з інвалідністю в інформаційному суспільстві: можливості соціальних медіа. *Актуальні проблеми неперервної освіти в інформаційному суспільстві* : збірник матер. конф. (м. Київ, 29-30 травня 2020). Київ, 2020. С.259–262.
19. Гуляєва Л., Головка Я., Філь Г., Семигіна Т. Молодь з інвалідністю і соціальні медіа: державна політика, проєктна діяльність, інклюзія: монограф.. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2021. 144 с.
20. Гуцол Л. Використання Інтернет-ресурсів для забезпечення самореалізації особистості в дозвіллевій діяльності. *Молодь і ринок*. 2015. № 9. С. 158 – 163.
21. Давиденко Г. В. Інклюзивне навчання осіб з інвалідністю у системі вищої освіти України : монограф.. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. 140 с.
22. Давиденко Г. В. Інклюзія у вищих навчальних закладах Європейського Союзу : монограф. . Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. 314 с.
23. Давиденко Г. В. Умови впровадження інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах Європейського Союзу (психолого-ментальний, соціальний та організаційний аспекти): навч. посіб. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. 102 с.
24. Декларація про права інвалідів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117 (дата звернення: 12.11.2022).
25. Декларація про права розумово відсталих осіб. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_119 (дата звернення: 25.10.2022).
26. Декларація соціального прогресу та розвитку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_116 (дата звернення: 25.10.2022).
27. Дікова-Фаворська О. М. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології: монограф.. Житомир: Полісся, 2009. 488 с.
28. Дікова-Фаворська О. М., Бурова Г.В. Особа з функціональними обмеженнями в колі проблем: здоров'я – навчання – працевлаштування: монограф. Житомир : Полісся, 2009. 364 с.

29. Дікова-Фаворська О. М., Здрагат С. Г. Інклюзія в освіті: повсякденні практики та процедура оцінювання: монограф.. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 416 с.
30. Добровіцька О. О. Інформаційні технології : навч.-метод. посіб. для студентів із вадами зору. Київ : Талком, 2018. 152 с.
31. Дубчак Г. М. Психологічні основи професійної стресостійкості майбутніх фахівців : монограф.. Київ : Талком, 2017. 321 с.
32. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення 20.11.2022).
33. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення 20.11.2022).
34. Звіт про роботу Івано-Франківського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та Центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями «Дивосвіт» за 2015 рік. URL: <https://www.mvk.if.ua/uploads/files/41205.pdf>
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення 20.11.2022).
35. Іванова І. Б. Методи соціальної роботи (на основі державних стандартів соціальних послуг): навч. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2018. 301 с.
36. Іванова І. Б. Соціальна робота з людьми з особливими потребами : навч. посіб.. Київ : Задруга, 2011. 416 с.
37. Іванова І. Б., Базиленко А.К., Дика В. А. Практична підготовка студентів спеціальності «Соціальна робота»: навч.-метод. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2017. 72 с.
38. Іванова Т. Н. Соціалізація особистості у різних теоретичних перспективах. Науково-методичний електронний журнал «Концепт». 2016. Т. 38. С. 131–139.

39. Ільясов Р. А. Методичний посібник з організації професійного навчання за робітничими професійними та його соціально-психологічного супроводу в умовах центрів професійної реабілітації інвалідів. Київ, 2006. 105 с.
40. Інвалідність і суспільство: навчальний посібник / заг. ред. Л. Байда, О. Красюкова-Енс. Київ : Канадський центр вивчення неповносправності; ВГСПО «Національна Асамблея інвалідів України», 2012. 188 с.
41. Інклюзія в школі в оптичному дискурсі сьогодення: кол. монограф. / за наук. ред. Н. В. Барна, С. Г. Адирхаєв. Київ: Ун-т «Україна», 2019. 499 с.
42. Капська А. Й. Соціальна педагогіка: підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 488 с.
43. Качалова Т.Г. Концептуальні основи проблеми формування соціальної активності студентів (дидактичний аспект). *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2012. № 34. С. 55-62.
44. Кольченко К. О. Забезпечення рівних можливостей для навчання студентів з інвалідністю: метод. посіб. для викладачів щодо роботи в інтегрованих групах. Київ : Ун-т «Україна», 2005. 76 с.
45. Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф., Козліковська Н. Я. Освіта осіб з інвалідністю в Україні: можливості та особливості навчання людей з інвалідністю у вищих навчальних закладах: метод. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2007. 41 с.
46. Комар Т. О. Особливості дезадаптації студентів з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: збірник наукових праць. Київ : Університет «Україна», 2005. С. 231–232.
47. Комплексна соціальна реабілітація інвалідів дитинства : монограф. / І. М. Азарський. Київ : Ун-т «Україна», 2008. 314 с.
48. Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1545-2000-%D0%BF>(дата звернення: 20.10.2022).

49. Кравченко М. В. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні. URL: <http://www.academy.gov.ua/> (дата звернення: 20.10.2022).
50. Кравчук Л. С. Корекція розумової працездатності студентів з дитячим церебральним паралічем у навчальній діяльності : монографія. Київ : Талком, 2018. 169 с.
51. Кривоконь, Н. І. Поняття наснаження в аспекті психології соціальної роботи *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені ГС Костюка НАПН України. 2011. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/9694> (дата звернення 20.11.2022).
52. Кулінченко О.С. Соціальна активність студентів як соціально-педагогічна проблема. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*.. URL:<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7273/Kulinchenko.pdf> sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 20.11.2022).
53. Кучеров Г.Г., Глов'юк О. В. Особливості формування соціальної активності молоді з інвалідністю *Інклюзія і суспільство*. 2022. Вип.2. С.48-55.
54. Лучко Ю. І. Соціальна адаптація студентів з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного освітнього простору: монограф.. Київ : Талком, 2019. 244 с.
55. Мануйлов Є.М. Соціальна активність молоді: до проблеми розуміння сутності *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*, 2010. № 3. С. 3 –12.
56. Мурзіна, А.В., Солодюк Н.В. Соціальна активність особистості студентської молоді – пріоритетний напрямок розвитку Українського державотворення. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2012. № 4 (51). С. 82-87.
57. Никоненко Ю. В. Становлення соціальних здібностей студентів з функціональними обмеженнями: монограф.. Біла Церква : Освіта, 2012. 191 с.

58. Ніколенко Л.М. Формування лідерських якостей особистості у діяльності студентських громадських об'єднань. Автореферат дис. ... канд. пед. наук. Слов'янськ, 2013. 20 с.
59. Нікуліна Г. Ф. Освіта осіб з інвалідністю: можливості та особливості навчання людей з інвалідністю у вищих навчальних закладах : метод. посіб. для абітурієнтів та студентів з інвалідністю / Г. Ф. Нікуліна, К. О. Кольченко, Н. Я. Козліковська. Київ : Ун-т «Україна», 2007. 41 с.
60. Оверчук В. А. Реабілітаційна психологія: навч. посіб. Вінниця : ВСЕІ Ун-ту «Україна», 2007. 295 с.
61. Організація навчального процесу студентів з інвалідністю : метод. посіб. / В. В. Чижик [та ін.]. Луцьк : Твердиня, 2011. 75 с.
62. Палагнюк Ю.В., Файчук О.Л., Костева Т.Б. Особливості соціальної активності молоді України в умовах Євроінтеграції URL:*Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування.* 2019. №2. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2019_2/20.pdf (дата звернення 20.11.2022).
63. Панченко Т. Л. Організація психологічного і соціального супроводу учнів з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного навчання. Фаховий модуль. Психологія: навч. посіб. Біла Церква : Акад. неперерв. освіти, 2017. 120 с.
64. Парсонс Т. Поняття суспільства: компоненти та їх взаємоспіввідношення. URL:http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/pars/pon_ob.php (дата звернення: 20.10.2022).
65. Пасічник Н. С., Трофименко Н. Є., Карпова О. О. Соціальне становлення молоді з інвалідністю: посіб.-практикум / за заг. ред. Я. В. Новака. Біла Церква : Білоцерківдрук, 2018. 180 с.
66. Пономаренко В.І. Складання реабілітаційних програм. Мелітополь: Мелітопол. ін-т екології та соц. технологій, 2016. 529 с.
67. Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення навчально-реабілітаційних центрів» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072-96-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.11.2022).

68. Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг. Закон України від 23.05.2017 р. № 2053-VIII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2053-19_74. (дата доступу 09.09.2022)
69. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. № 876-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-> (дата звернення 19.08.2022).
70. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 05.02.1993 р. №2998- XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (дата звернення 12.08.2022).
71. Сай Д.В. Наснаження молоді з інвалідністю в освітньому середовищі як складова формування активної громадянської позиції URL:<https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9589/1/210-11.pdf> (дата звернення 12.10.2022).
72. Соціалізація молоді з особливими освітніми потребами: кращі практики: метод. посіб. / за заг. ред. А. Базиленко. К.: Талком, 2020. 128 с.
73. Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю в контексті освітньої діяльності ВНЗ: монограф. / за заг. ред. Я.В. Новака. Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2018. 211 с.
74. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. Капської. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
75. Соціально-психологічні особливості інтеграції осіб з особливими можливостями в умовах розвитку сучасного українського суспільства: монограф. / В. Й. Бочелюк [та ін.]. Запоріжжя : Просвіта, 2015. 338 с.
76. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей відносно інвалідів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306 (дата звернення: 25.10.2022).
77. Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання / за заг. ред. Ю. Г. Носенко. Полтава : ПУЕТ, 2018. 261 с.

78. Таланчук П. М., Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому середовищі. Київ : Соцінформ, 2004. 128 с.
79. Ташенко А. К. Моделі соціалізації молоді в сучасному суспільстві. Соціальні технології. *Актуальні проблеми теорії та практики. Міжвузівський збірник наукових праць*. К., 2007. Вип.12. С. 88–99.
80. Теоретико-методологічні засади впровадження інклюзії в закладах освіти: монограф. / за наук. ред. М. Є. Чайковського . Київ : Ун-т «Україна», 2018. 460 с.
81. Теоретико-методологічні засади та технології інклюзії у ЗВО. Досвід Університету «Україна»: кол. моногр. / за наук. ред. П. М. Таланчука. Київ : Ун-т «Україна», 2018. 481 с.
82. Теорія і практика інклюзивної освіти / Упор. К. М. Бондар. Кривий Ріг, 2019. 170 с.
83. Томчук М. І., Комар Т. О., Скрипник В. А. Психологія адаптації до навчання студентів з особливими потребами: монограф. Вінниця : Глобус-Прес, 2005. 226 с.
84. Тюптя Л. Т. Соціальна робота з людьми з особливими потребами: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова [та ін.]. Київ : Задруга, 2011. 416 с.
85. У Франківській області працюють структури самопомоги дітей та молоді з інвалідністю. URL: <http://caritas.ua/news/u-frankivskij-oblastipratsyuyut-struktury-samodopomogy-ditej-ta-molodi-z-invalidnistyu/> (дата звернення: 20.10.2022).
86. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та проведення в 16 Україні у 2003 році Року людей з інвалідністю». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1112/2002#Text>(дата звернення: 20.10.2022).

87. Фонд соціального захисту інвалідів. URL: <http://www.ispf.gov.ua> (дата звернення: 20.10.2022).
88. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія та практика : монограф.. Луганськ, 2006. 320 с.
89. Хорошуха М. Ф. Функціональна діагностика : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ : Ун-т «Україна», 2007. 308 с. :
90. Чайковський М. Є. Основи реабілітології : навч.-метод. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2015. 172 с.
91. Чайковський М. Є. Особливості впровадження інклюзії у вищому навчальному закладі: навч. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2015. 152 с.
92. Чайковський М. Є. Сучасні технології і соціально-педагогічні умови реабілітації молоді з особливими потребами : навч. посіб. Київ : ХІСТ Ун-ту «Україна», 2007. 160 с.
93. Чайковський М. Є., Добровіцька О. О.. Соціально-педагогічна робота з молоддю з інвалідністю в інклюзивному освітньому просторі : навч.-метод. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ : Ун-т «Україна» , 2018. 272 с.
94. Чопей В. С. Соціологічний портрет студента: тенденція змін у трансформаційному суспільстві : монограф.. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2013. 215 с.
95. Шамич О. М. Психологічні основи самореалізації паролімпійців: монограф. О. М. Шамич. Київ : Талком, 2019. 309 с.
96. Шафранський В. В., Тешнер Д. Психологічна підтримка молоді з інвалідністю IV Міжнародна студентська науково - технічна конференція «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання». 2018. С.208.
97. Юрків Я.І. Сутність та зміст соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями
URL:http://www.rusnauka.com/22_NNP_2011/Pedagogica/6_91057.doc.htm
(дата звернення: 12.07.2023).

98. Alkhateeb J. M., Hadidi M. S., Alkhateeb A. J. Inclusion of children with developmental disabilities in Arab countries: A review of the research literature from 1990 to 2014. *Research in Developmental Disabilities*. 2016. P.49 –75.
99. Alves M. L. T., & Duarte E. A percepção dos alunos com deficiência sobre a sua inclusão nas aulas de Educação Física escolar: um estudo de caso. *Revista Brasileira de Educação Física E Esporte*. 2014. Vol.28(2). P. 329–338.
100. Azalde G, Braathen S. H. The role of stigma in accessing education for people with disabilities in low and middle-income countries: a review of the evidence. *SINTEF Technology and Society*. 2018. URL: <https://asksource.info/resources/rolestigma-accessing-education-people-disabilities-low-and-middle-income-countries-a>. (Last accessed 09.09.2022).
101. Development prospects of the system of vocational rehabilitation of people with disabilities: experience of Lithuania and Ukraine: [coll. monogr.] / L. Adyrhaieva [et al]. Šiauliai : Šiauliai university, 2015. 156 p.
102. Morton M., Montgomery P. Review Youth Empowerment Programs for Improving Adolescents' Self-Efficacy and Self-Esteem. *Research on Social Work Practice*. 2013. Vol. 23:22. URL: <http://rsw.sagepub.com/content/23/1/22> (Last accessed 09.09.2022).

ДОДАТКИ

ЗАПИТАННЯ ОПИТУВАННЯ

(для молоді з інвалідністю)

1. Якою хворобою зумовлена Ваша інвалідність?
2. Чи підтримуєте Ви спілкування із здоровими студентами?
3. Чи відвідуєте Ви концертні програми та культурні заходи?
4. Чи маєте залежність від думки оточуючих?
5. Чи є в студентському середовищі стереотипи щодо людей в інвалідному візку?
6. Чи достатньо Вам спілкування в студентському середовищі?

(для здорової молоді)

1. Чи є в студентському середовищі молодь з інвалідністю?
2. Чи є у Вас бажання спілкуватися зі студентами з інвалідністю?
3. Чому Ви неохоче спілкуєтеся зі студентами з інвалідністю?
4. Чи сприймати людину на інвалідному візку як рівну?
5. Чи бажаєте Ви проводити спільне дозвілля зі студентами з інвалідністю?
6. Чи є в студентському середовищі стереотипи щодо людей з інвалідністю?